

DE LNV COMMUNITY

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) staat voor een aantal grote uitdagingen die veel impact hebben op de maatschappij. Ontwikkelingen als verduurzaming van de landbouw en versterking van de natuur raken boeren in het hele land. Daarom vindt LNV het belangrijk om direct met boeren te communiceren over (nieuw) beleid en te horen wat er speelt in de praktijk.

In 2019 is het ministerie gestart met de 'LNV Community'. In deze community zitten 200 akkerbouwers, tuinders en veehouders die willen meedenken over het beleid van LNV. Via de LNV Community wil het ministerie meer inzicht krijgen in de leefwereld van individuele ondernemers. Met deze kennis kan het ministerie beleid en communicatie over beleid beter laten aansluiten op de boerenpraktijk.

Communityleden kunnen elke maand reageren op vragen van LNV en ook zelf onderwerpen aandragen voor gesprek. Bij de selectie van deelnemers is gelet op het vormen van een diverse groep boeren uit verschillende sectoren. Bij de selectie is zoveel mogelijk gespreid op regio, bedrijfsgrootte, afzetmarkt, leeftijd en geslacht.

De LNV Community is een besloten platform voor kwalitatief (niet cijfermatig) onderzoek met een beperkt deelnemersaantal. Het gaat bij kwalitatief onderzoek juist om het 'waarom' en 'hoe' om zo beter te begrijpen wat mensen motiveert en activeert. De resultaten van kwalitatief onderzoek zijn indicatief van aard en geven richting aan denken. Ze zijn niet één op één te extrapoleren naar de gehele doelgroep.

EINDRAPPORT

In de periode van januari t/m december 2021 hebben 6 onderzoeken plaatsgevonden. Daarbij zijn de volgende thema's aan bod gekomen:

- [Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties](#)
- [Koolstofopslag in bodems](#)
- [Fieldlabs en demonstratiebedrijven](#)
- [Waterkwaliteit](#)
- [Toekomst van agrarische sector](#)
- [Klimaatadaptatie](#)

Dit eindrapport geeft een overzicht van de belangrijkste inzichten uit de onderzoeken. Klik op het thema om direct naar de betreffende onderzoeksrapportage te gaan.

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties

Eerste indruk van veehouders

Rapportage vraagstuk LNV community

PM31105 Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties

8 maart 2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

ACHTERGROND

Er wordt door LNV gewerkt aan een Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties (Lbv). Dat is een vrijwillige subsidieregeling om te stoppen, die geldt voor verschillende sectoren van de veehouderij met productierechten (dus melkvee-, pluimvee- en varkenshouders). Het is een brede regeling, voor de drie sectoren en voor alle regio's in Nederland. De regeling wordt op dit moment in concept uitgewerkt en zal voor de zomer publiekelijk worden geconsulteerd.

De regeling is bedoeld voor veehouders die willen stoppen, bijvoorbeeld omdat hun bedrijf financieel niet gezond is of omdat ze geen opvolger hebben. Veehouders die willen verduurzamen of verplaatsen, kunnen gebruik maken van andere regelingen die het ministerie beschikbaar stelt. Bijvoorbeeld de Subsidie voor innovatie en verduurzaming van stallen (Sbv), het Bedrijfsovernamefonds of het omschakelprogramma duurzame landbouw.

Het stoppen met een boerenbedrijf ligt gevoelig. Vaak gaat het om familiebedrijven, en daarnaast is het stoppen met een onderneming altijd een lastige keuze. LNV wil deze regeling goed communiceren naar boeren. Om dat te doen doet het ministerie van LNV verschillende onderzoeken naar de beweegredenen van boeren om te stoppen en de manier waarop zij dit proces ervaren.

Via het onderzoek in de LNV Community wil LNV inzicht krijgen in de manier waarop boeren naar de Lbv kijken en naar andere boeren die hier mogelijk gebruik van willen maken. Hiervoor is gebruik gemaakt van een individuele vragenlijst om het risico van sociaal wenselijke antwoorden te minimaliseren.

ONDERZOEKSVRAGEN

Bij dit vraagstuk stonden de volgende vragen centraal:

- Hoe kijken veehouders aan tegen de Landelijke beëindigingsregeling (Lbv)?
- Welke factoren spelen mee bij de beslissing van veehouders om te stoppen?
- Hoe kijken veehouders aan tegen andere veehouders die willen/gaan stoppen met hun bedrijf?
- Welke belemmeringen (of kansen) zien veehouders om gebruik te maken van de Lbv?
- Welke informatiebehoefte hebben veehouders rondom de Lbv?

Onderzoeksverantwoording

Opzet en deelnemers ‘Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties’

Wat kan je met de inzichten uit dit rapport?

Online community onderzoek is een vorm van **kwalitatief onderzoek**. Bij kwalitatief onderzoek staat het ophalen van verschillende meningen en ervaringen en het duiden hiervan centraal. Opdrachtgevers gebruiken dit type onderzoek om een **breed beeld te krijgen** van de verschillende invalshoeken die betrokkenen hebben op een bepaald thema. Deze holistische kijk werkt inspirerend, geeft aanleiding om discussies te voeren en zorgt ervoor dat afwijkende meningen ook de aandacht krijgen. Vanwege de relatief lage aantallen respondenten is kwalitatief onderzoek niet geschikt om uitspraken te doen over percentages van een populatie of te extrapoleren naar de hele populatie.

Methode

> Online community onderzoek

> 1 vragenlijst

Deelnemers

> 109 veehouders
(melkvee-,
pluimvee en
varkenshouders)

> 37 communityleden
deelgenomen

Veldwerk

> 4 t/m 9 februari
2021

Conclusies

De Lbv biedt kansen voor de boer, maar er zijn zorgen over de toekomst van de sector

Er wordt door boeren wisselend gereageerd op het doel van de regeling

- Boeren verwachten dat de regeling als doel heeft de Nederlandse veehouderij (drastisch) te verkleinen t.b.v. stikstofreducering en herbestemming van grond voor woningbouw of natuurontwikkeling.
- Het doel van stikstofreducering begrijpen veel boeren, maar een deel vindt de vermindering van de veestapel niet de juiste manier. Zij zijn dan ook van mening dat de regeling te veel focust op stoppen en zien liever investeringen in innovaties.

De regeling biedt volgens boeren kansen voor de individuele boer, maar aantal boeren maakt zich zorgen voor de toekomst van de sector

- Boeren zien de Lbv als een passende regeling voor boeren die zelf overwegen om te stoppen, omdat ze geen opvolger hebben, niet verder willen door veranderende regelgeving of financieel niet verder kunnen.
- Dat boeren een financiële tegemoetkoming krijgen om te stoppen, vinden veel boeren goed.
- Een aantal boeren maakt zich zorgen hoe de sector gaat veranderen voor achterblijvers. Door bedrijven te laten stoppen verwacht deze groep meer onzekerheid in voedselvoorziening, minder werkgelegenheid en stijgende productprijzen.

Boeren hebben begrip voor stoppers, maar wijten de noodzaak tot stoppen aan het 'ontmoedigingsbeleid' van LNV

- Binnen de gemeenschap lijkt er begrip te zijn voor boeren die overwegen om te stoppen. Desondanks is de situatie dat boeren moeten stoppen volgens boeren wel treurig.
- Een deel van de boeren uit kritiek op LNV en ziet het ministerie als veroorzaker van de situatie van boeren die zich nu genoodzaakt voelen te stoppen. De veranderende regelgeving en de verminderde waardering voor de sector zou boeren ontmoedigen en de overweging om te stoppen versterken.

Boeren hebben behoefte aan duidelijkheid over invulling van de regeling en financiële zekerheid

- De voorwaarden moeten volgens boeren niet te ingewikkeld zijn. Zo vinden veel boeren het 'beroepsverbod' voor jonge boeren te beperkend.
- Het is alleen aantrekkelijk voor boeren om te stoppen als de verkoop van het bedrijf enigszins marktconform is zodat de boer financiële zekerheid heeft. Boeren zien financiële uitdagingen, bijvoorbeeld het af te dragen bedrag aan de Belastingdienst.
- Daarnaast speelt het sentiment mee dat LNV de sector voldoende moet waarderen, in dit geval ook financieel.
- Afdwingen en ongewenste herbestemming van de grond zou een aantal boeren weerhouden om te stoppen.

Resultaten

Boeren op hoofdlijnen bekend met Lbv

Kans voor de boer, deel twijfelt over insteek

Regeling bij merendeel bekend

- Het merendeel van de boeren is bekend met de Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties (Lbv), maar heeft zich er niet in verdiept als ze zelf niet overwegen om te stoppen.
- Met name voor oudere boeren die geen opvolger hebben zal de regeling volgens boeren nuttig zijn. Daarnaast verwacht men dat boeren mogelijk stoppen als ze niet meer mee kunnen of willen met strengere regelgeving of onvoldoende inkomsten behalen voor de toekomst. Boeren die overwegen om te stoppen benoemen dezelfde punten bij hun eigen overweging om te stoppen.

Eerste indruk: vrijwillige keuze prima, stikstofverlaging een bijeffect

- De meeste boeren vinden de regeling een mooie oplossing voor boeren die op vrijwillige basis willen stoppen. Dat de regeling bijdraagt aan stikstofreducering vinden boeren een win-winsituatie. Een aantal verwacht echter dat de herbestemming van de grond dit effect reduceert.
- Echter vinden veel boeren de insteek van de regeling verkeerd en zijn het niet eens dat het verminderen van de stikstofuitstoot het hoofddoel is. Een deel is sceptisch dat 'de regeling als doel heeft de sector te verkleinen' en ziet liever meer investeringen voor blijvende veehouders om stikstof te verlagen.
- Ook heeft het merendeel vragen over de voorwaarden van de regeling. Een aantal boeren maakt zich zorgen over de beperking die 'het beroepsverbod' oplevert voor jonge boeren.

"Ik vind dit een heel goede regeling. Er zijn genoeg boeren die niet meer gelukkig zijn in hun werk vanwege al die regellende. Super dat de overheid twee vliegen in één klap vangt, want de milieu- en klimaatbelasting nemen ook af."

"Misschien fijn voor oudere boeren zonder opvolger"

"De regeling is prima. Het doel slaat nergens op. Stikstof opkopen om vervolgens ergens anders toebedelen is absurd."

Verlagen stikstofuitstoot als verwacht doel

Verkleinen sector vinden veel boeren destructief

Boeren verwachten focus op de vermindering van de Nederlandse veehouderij

- Het verlagen van de stikstofuitstoot zien boeren als het belangrijkste doel van de regeling.
- Daarnaast verwacht men dat de vrijgekomen grond herbestemd wordt voor woningbouw, industrie, transport of natuurontwikkeling (bijv. door natuur met elkaar te verbinden).
- Een deel van de boeren uit onvrede over de aanpak om voor deze doelen bedrijven uit de veehouderij te laten stoppen.
 - Een deel heeft twijfels over het effect op de stikstofreducering. De vrijgekomen ruimte moet niet naar fossiele industrie gaan, dat is volgens hen tegendraads.
 - Ook ziet een aantal boeren nadelige effecten voor de voedselvoorziening en werkgelegenheid in de sector. Voor blijvers zien zij mogelijk een prijsopdrijvend effect.

Financiële tegemoetkoming: boeren rekenen op voldoende waarde bij verkoop

- Dat boeren een financiële tegemoetkoming ontvangen op het moment dat zij willen stoppen vinden boeren positief.
- Het bedrag zou volgens veel boeren moeten aansluiten bij de waarde die het bedrijf heeft opgebouwd. Op die manier lopen boeren de minste kans op om te eindigen met een negatief saldo.

“Verminderen stikstof uitstoot. Hoewel ik het eens ben met de doelstelling, volgt men de verkeerde weg. Zeker in het licht gezien van verstoken hout in biomassa centrales. Stikstof uit landbouw is in hoofdzaak een kringloop proces. [...]”

“Grond in bezit krijgen, er komen elk jaar 100.000 mensen meer en die moeten wonen.”

“Op zich prima, als maar marktconform is. Kan een prima oplossing zijn voor de verkoper.”

“Het is inderdaad een tegemoetkoming, het is een veel te laag bedrag. De jaren tot aan het pensioen zouden ook vergoed moeten worden. De boer en zijn gezin moeten nu alles weer terugbetalen aan de Belastingdienst, aangezien de agrarische status eraf gaat. Dus ja, wat schieten we er mee op?”

Boeren hebben begrip voor stoppers

Zorgen om de noodzaak en de toekomst van de sector

Mening van boeren over stoppers is begripvol

- De meeste boeren nemen het andere boeren niet kwalijk als zij overwegen om te stoppen. Binnen de gemeenschap lijkt er begrip en soms zelfs bewondering te bestaan voor boeren die deze keuze kunnen maken. Desondanks vinden ze de situatie dat boeren moeten stoppen wel treurig.
- Over de rol van LNV hierin is een deel van de boeren kritischer. De veranderende regelgeving en de verminderde waardering voor de sector zou volgens hen boeren ontmoedigen en de overweging om te stoppen versterken.

Advies voor stoppers: laat ook zorgen voor toekomst landbouwsector zien

Boeren die niet overwegen om te stoppen is gevraagd welk advies of vragen zij hebben voor boeren die wel overwegen om te stoppen. Onderstaande punten vinden zij van belang:

- **De wens van de boer staat voorop.** Boeren vinden het belangrijk dat er sprake is van vrijwillig stoppen. De keuze om te stoppen moet passen bij de situatie van de boer.
- **Let op de invulling van de regeling.** Boeren adviseren om goed te kijken naar de voorwaarden die worden gesteld voor een goede financiële deal.
- **Gevolgen sector door verkoop.** Boeren vragen de stoppers om goed te kijken naar wat er met de grond gebeurt. Ze zijn bang dat de herbestemming niet positief is voor de sector, bijvoorbeeld als het wordt gebruikt voor zonnepanelen. Ook willen ze liever verkoop van grond aan agrariërs dan aan terreinbeherende organisaties.

MWM²
experts in luisteren

“Heel knap dat ze daar over nadenken. Ondernemen is risico lopen maar dan wel iets waar je dan achter moet staan.”

“Het is eigenlijk te triest voor woorden, maar in sommige situaties kan ik het wel begrijpen.”

“Ik hoop dat ze voldoende worden gecompenseerd om een oude dag voldoende te kunnen doorkomen, maar het moet niet negatieve gevolgen hebben voor de boeren die door willen.”

“Zorg goed voor jezelf en kijk wat er gebeurt met de ruimte/de polder. Laat het niet volleggen met zonnepanelen. En de N ruimte moet niet naar fossiele industrie gaan.”

Stoppers gaan in gesprek voor advies

Behoefte aan financieel inzicht en werking regeling

In gesprek met omgeving en zakelijke partijen

- Boeren die overwegen om te stoppen* gaan hierover het meest met familie en vrienden in gesprek.
- Daarnaast gaat men ook met de gemeente, de bank en juridisch adviseur in gesprek voor aanvullende informatie die kan helpen bij de overweging om te stoppen.
- Een deel van de boeren die overweegt om te stoppen bespreekt dit ook met andere boeren. Dit doet men als er behoefte is aan advies of het delen van het plan. Anderen vinden de kwestie te persoonlijk om te bespreken met andere boeren of willen eerst hun plan om te stoppen af hebben, voordat zij dit kenbaar maken.

Stimulerende en beperkende factoren voor boeren om te stoppen

- Meerdere boeren die overwegen om te stoppen zien financieel uitdagingen. Met name het geld dat men bij stoppen moet betalen aan de Belastingdienst maakt dat het voor boeren lastig is na het stoppen financieel rond te komen.
- Duidelijkheid over de te verwachten regelgeving en meer waardering voor de agrarische sector zou een aantal boeren stimuleren om door te gaan met het bedrijf.
- Afdwingen, ingewikkelde regelgeving en ongewenste herbestemming van de grond zou een aantal boeren weerhouden om te stoppen.

**Dit is een kleine groep van n=7 boeren die hebben aangegeven dat ze (wel eens) overwegen om te stoppen met hun agrarisch bedrijf.*

“Als je dit bespreekbaar maakt met anderen dan komen er ook andere gedachten boven.”

[Ik zou in gesprek willen met een] “Ambtenaar die daar een juist en gedragen advies durft en kan geven.”

“Afrekenen met de belasting. Hoe kan je daarna verder? Hypotheek moet ook afgelost.”

“Je moet iemand nooit dwingen om keuzes te maken als hij of zij nog niet zover is.”

Informatiebehoefte

Nog veel onduidelijk in dit stadium

Invulling financieel, gevolgen voor de sector

- Vanzelfsprekend zijn er nog vragen zijn over de invulling van de regeling. Boeren willen graag meer duidelijkheid over de te nemen stappen. Hierbij lijken de belangrijkste vragen:
 - Krijg je voldoende waarde voor je bedrijf?
 - Wat is de herbestemming van de grond wanneer je verkoopt?
 - Hoe kan je verder qua wonen en werken nadat je bent gestopt?
- Informatie hierover haalt men op dit moment met name bij gemeente of provincie, de bank of juridisch adviseur.

MWM²
experts in luisteren

“Duidelijkheid wat kan wel en wat kan niet.”

“Duidelijkheid over de te verwachten regelgeving. Brengt heel veel stress teweeg als de regels zomaar weer gaan veranderen.”

“Openheid over belastingen en banken over langere periode.”

Koolstofopslag in bodems

Wanneer, waarom en op welke manier zijn boeren bereid om koolstofopslag in bodem te verhogen?

Rapportage vraagstuk LNV community

PM31337 koolstofopslag in bodems

7 april 2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

ACHTERGROND

LNv onderzoekt verdienmodellen voor koolstofvastlegging in landbouwbodems. In het klimaatakkoord is afgesproken dat er in 2030 0,5 Mton CO₂ per jaar extra moet worden vastgelegd in landbouwbodems. Zodoende is dit ook een hoofddoelstelling in het Nationaal Programma Landbouwbodems.

Door bepaalde maatregelen te nemen die het organische stofgehalte in de bodem verhogen, zoals niet-kerende grondbewerking, blijvend grasland en een ruimer bouwplan, kunnen boeren extra koolstof vastleggen in hun grond. Bodem-organische stof bestaat voor een groot deel uit koolstof.

Het kost boeren vaak een extra investering om bepaalde maatregelen te nemen en het kan een paar jaar duren voordat de effecten van de maatregelen zijn terug te zien in de bodem.

LNv wil verdienmodellen ontwikkelen om boeren te stimuleren deze maatregelen te nemen om de klimaatdoelstellingen te halen. Om die reden wil LNv weten in wanneer en waarom boeren bereid zijn om maatregelen te nemen om koolstof vast te leggen.

ONDERZOEKSVRAGEN

Bij dit vraagstuk staan de volgende vragen centraal:

- Wanneer en in hoeverre zijn boeren bereid om bepaalde maatregelen te nemen die het organische stofgehalte in de bodem verhogen?
- Welke maatregelen ter verhoging van het organische stofgehalte in de bodem spreken boeren het meest aan?
- Welke verdienmodellen spreken boeren het meeste aan?
- Welke factoren (intrinsiek/extrinsiek) stimuleren boeren om maatregelen te nemen?
- Wat hebben boeren nodig om maatregelen te nemen die koolstof in de bodem verhogen?

Onderzoeksverantwoording

Opzet en deelnemers ‘Koolstofopslag in bodems’

Wat kan je met de inzichten uit dit rapport?

Online community onderzoek is een vorm van **kwalitatief onderzoek**. Bij kwalitatief onderzoek staat het ophalen van verschillende meningen en ervaringen en het duiden hiervan centraal. Opdrachtgevers gebruiken dit type onderzoek om een **breed beeld te krijgen** van de verschillende invalshoeken die betrokkenen hebben op een bepaald thema. Deze holistische kijk werkt inspirerend, geeft aanleiding om discussies te voeren en zorgt ervoor dat afwijkende meningen ook de aandacht krijgen. Vanwege de relatief lage aantallen respondenten is kwalitatief onderzoek niet geschikt om uitspraken te doen over percentages van een populatie of te extrapoleren naar de hele populatie.

Methode

> Online community onderzoek

> 4 discussietopics

Deelnemers

> Akkerbouwers, veehouders en tuinders met landbouwgrond

> 38 communityleden deelgenomen

Veldwerk

> 17 februari t/m 4 maart 2021

> 143 posts

Conclusies (1/2)

Bereidheid bij boeren groot, maar complexiteit maakt toepassing lastig

Boeren zien meerwaarde van maatregelen voor bodemkwaliteit, productkwaliteit en verduurzaming bedrijfsvoering

- Boeren vinden het belangrijk om maatregelen te nemen voor een goede bodem- en productkwaliteit en hebben veelal één of meerdere maatregelen opgenomen in hun bouwplan.
- Veel boeren in de community hebben een idealistische houding en zijn intrinsiek gemotiveerd om de bedrijfsvoering te verbeteren en CO2-uitstoot te verminderen.
- Doordat maatregelen niet altijd direct een waarneembaar effect opleveren is een deel van de boeren terughoudend in het nemen van maatregelen.

Aansprekendheid en haalbaarheid verschilt per bedrijfssituatie;

- Er zijn volgens boeren veel maatregelen die bijdragen aan een goede balans van het organische stofgehalte in bodems. Over het algemeen zijn boeren gebaat bij maatregelen die:
 - Passen bij het behalen van het gewenste organische stofgehalte in de bodem,
 - Passen in het bouwplan,
 - Mogelijk zijn binnen de geldende regelgeving,
 - Voldoende rendement opleveren,
 - Flexibel zijn in te zetten (afstemmen op weersomstandigheden en lange termijn) ,
 - Een beperkte investering vooraf vergen

- Door de complexiteit van het onderwerp verschilt de aansprekendheid en haalbaarheid van de maatregelen per bedrijfssituatie, maar ook op sectorniveau:

Maatregelen	Akkerbouwers	Veehouders
Wisselende gewassen en blijvend grasland	✓ Groenbemesters en vanggewassen effectief ✗ Geen ruimte voor blijvend grasland door gewasrotatie ✗ Te laag rendement voor eiwitgewassen	✓ Blijvend grasland geschikt voor grondgebonden (melk)veehouders ✓ Kruidenrijk grasland is aantrekkelijk in samenwerking met akkerbouwers
Vaste mest en compost	✓ Effectief, maar prijzig en beperkt aanbod ✗ Aanvoer vaste mest beperkt door maximale aanvoer ✗ Regelgeving beperkt ruimte voor aanvoeren compost	✓ Deel mist stalsysteem voor zelf maken van vaste mest ✗ Kosten voor verkoop mest
Ruimer bouwplan	✓ Effectief en kostendrukkend, maar huidige EU-handelsbeleid zorgt voor prijsdruk en intensivering bouwplan ✗ Liberale pachtbeleid zorgt voor hogere kosten en onzekerheid of men investeringen kan terugverdienen	
Niet-kerende grondbewerking	✓ Effectief, maar kost investering in mechanisatie ✓ Perceels- en seizoensafhankelijk	

Conclusies (2/2)

Liever een goede basis dan extra regels

Boeren hebben behoefte aan kennis, inzicht en verruiming regelgeving om maatregelen op eigen initiatief toe te passen

Er zijn een aantal drempels die volgens boeren het nemen van maatregelen beperken:

- Het huidige **pachtbeleid** geeft volgens boeren hogere kosten, een beperking in gebruik van grond en onzekerheid of men investeringen in de grond kan terugverdienen.
- De **meststoffenwet** zorgt volgens boeren voor hogere kosten voor aanschaf mest, beperkt het gebruik van vaste mest en zorgt voor een tekort aan vaste mest.
- Boeren geven aan dat ze nu **onvoldoende rendement krijgen voor producten** zoals maaigewassen, waardoor ze deze niet kiezen als rustgewas. Volgens boeren komt dit onder andere door regelgeving in de EU en in Nederland, die zorgt voor prijsdruk en intensivering van het bouwplan
- Daarnaast hebben boeren behoefte aan meer **kennis en inzicht in de effectiviteit van maatregelen**. Dit kan bijvoorbeeld door nul-metingen, verschillende nametingen voor de bodemkwaliteit en het beschikbaar stellen van onderzoek over maatregelen.

Verdienmodellen bieden mogelijkheden, maar zijn volgens boeren niet de oplossing

- Het huidige overheidsbeleid mist volgens boeren een **langetermijnvisie hoe om te gaan met CO2** en een geïntegreerd landbouwplan.
- Boeren zien liever een aantal goede gezamenlijke **uitgangspunten en flexibiliteit** in het toepassen van maatregelen dan ingewikkelde verdienmodellen zodat ze zelf aan de slag kunnen met maatregelen.
- Een aantal boeren spreekt verdienmodellen aan die belonen voor investeringen die de bodemkwaliteit verbeteren. Als voorbeeld wordt door enkelen genoemd: carbon credits.

Resultaten

Boeren zijn bekend met maatregelen

Complexiteit maakt toepassing lastig

De meeste boeren zijn bekend met maatregelen en welke factoren van invloed zijn

- De meeste boeren die deelnamen aan het onderzoek zijn bekend met organische stof vastlegging in bodems en **maken gebruik van één of meerdere maatregelen**. Een enkele boer is minder bekend met het onderwerp en wil graag meer weten over het belang en de mogelijke opbrengsten.
- Volgens boeren hebben zij meer **expertise en een integraal beeld** nodig van de maatregelen, om de maatregelen effectief te kunnen inzetten. Inzichten vanuit (bestaand) onderzoek kunnen hier aan bijdragen. De **complexiteit van het onderwerp** maakt dat boeren met veel factoren rekening moeten houden om een gewenst resultaat te behalen.
- Maatregelen worden door boeren ingezet indien ze geschikt zijn voor de specifieke situatie en passen bij de plannen voor de **langere termijn**. De verschillende maatregelen zijn daarom bij veel boeren onderdeel van het **bouwplan** en van invloed op de keuze voor de gewassen.

“Wij verbouwen sinds een paar jaar onze maiszaadproducties met een onderzaai, zodat de teler deze teelt als rustgewas in zijn bouwplan kan plaatsen. Onze zaadproducties zijn voor 1 oktober van het land en dan kan er eventueel een mengteelt van graan/wintererwt achteraan.”

“Bij het telen van de meeste gewassen, wordt er een aanslag gepleegd op het organische stofgehalte. Dit probeer ik aan te vullen met runder-drijfmest of vaste mest. Helaas is er te weinig vaste mest in Nederland. Daarom gaan we waar mogelijk groenbemesters verbouwen en ruilen we stro voor vaste mest. Ook gebruiken we maaisel van Staatsbosbeheer.”

Intrinsieke en extrinsieke motivatie

Veelal idealistische, maar ook pragmatische houding

Intrinsieke motivatie voor verbeteren bedrijfsvoering en verminderen van CO2-uitstoot is belangrijke drijfveer bij boeren

De meeste boeren die deelnamen aan dit onderzoek zien belang bij het nemen van maatregelen om de organische stof in bodems te verhogen en zijn veelal intrinsiek gemotiveerd:

- Veel boeren vinden **duurzaamheid en milieubewustzijn belangrijk bij het uitoefenen van hun beroep**. Ze vinden het belangrijk dat door de maatregelen meer koolstof in de bodem wordt opgenomen en CO2-uitstoot vermindert. Ook vindt een deel het positief dat door het nemen van maatregelen de bedrijfsvoering kan verduurzamen.
- Het onderwerp is voor veel boeren **van belang**, omdat zij ervaren dat een **goede balans** van het organische stofgehalte in de bodem de kwaliteit van de bodem en producten waarborgt.
- De meesten hebben daarnaast ook een **pragmatische houding**. Boeren nemen maatregelen omdat het volgens hen de kwaliteit van de bodems en producten kan verbeteren, en de productopbrengst in de toekomst kan verhogen.
- Boeren vinden het belangrijk dat ze de kosten voor het nemen van maatregelen op een of andere manier **terugverdienen**. Doordat maatregelen niet altijd direct een waarneembaar effect opleveren is een deel terughoudend in het nemen van maatregelen.

“Een gezonde bodem verdient zich terug.”

“Natuurlijk heeft de toename van de teelt van granen/ rustgewassen/ maaigewassen meer voordelen: meer biodiversiteit, meer humus is goed voor het bodemleven, dit is weer goed voor de bodemvruchtbaarheid. Hierdoor meer opbrengst voor de overige gewassen met dezelfde (of minder) input.”

“Als ondernemer heb je een langetermijnvisie en daarin is goed bodembeheer een belangrijk aspect dat we zeker uitvoeren. Maar heb je te lage opbrengstprijzen dan ga je vanzelf wel over in de overlevingsmodus.”

Veel factoren van invloed op maatregelen

Toepasbaarheid en keuze maatregelen is beperkt

De mogelijkheid om het organische stofgehalte in de bodem te verhogen is afhankelijk van een groot aantal factoren.

Deze factoren zijn door boeren genoemd en volgens hen van invloed op de aansprekendheid en de haalbaarheid van de verschillende maatregelen (zie volgende slides).

- **Bodemleven.** Het bodemleven is bepalend voor het organisch stofgehalte en kan door maatregelen worden verbeterd.
- **Type bodem.** Zand, klei en andere type bodems beperken o.a. de keuze voor gewassen en grondbewerking.
- **Gewassen.** Gewassen zoals stro, graan en maïs zijn volgens boeren geschikt voor verschillende maatregelen, maar zijn minder renderend en hebben deels plaatsgemaakt voor de hogere opbrengst van hakvruchten.
- **Grondbewerking.** Mogelijkheden van grondbewerking worden deels bepaald door het type bodem. Men moet hiervoor vaak investeren in de aanschaf van specifieke mechanisatie.
- **Ruimte in bouwplan.** Akkerbouwers hebben merendeels minimale periodes van kaal land door een vol bouwplan en zijn hierdoor beperkt in het nemen van maatregelen zoals blijvend grasland.
- **Pachtbeleid.** Het huidige pachtbeleid leidt volgens boeren tot een tekort aan grond, hoge prijzen om te pachten en onzekerheid over eigendom van grond voor de lange termijn.
- **Kosten/baten.** Maatregelen leveren volgens boeren meestal niet direct resultaat, vergen een investering vooraf of geven geen financieel voordeel.
- **Weersomstandigheden.** Veel maatregelen zijn seizoensafhankelijk. Het toepassen van maatregelen moet door boeren worden afgestemd op het (wisselvallige) weer.

Aansprekendheid maatregelen loopt uiteen (1/4)

Wisselende gewassen en blijvend grasland

Aan boeren zijn de volgende maatregelen als voorbeeld gegeven: gewasdiversiteit (divers grasland) en rassen met meer wortel-biomassa, uitstel scheuren grasland/blijvend grasland, stabielere mestsoorten zoals vaste mest en compost, ruimer bouwplan (rust- en vanggewassen) en miet-kerende grondbewerking

1. Gewasdiversiteit (divers grasland) en rassen met meer wortel-biomassa.

- ✓ Boeren ervaren dat het inwerken van gewasresten een **effectieve maatregel** kan zijn voor een (lichte) verhoging van organische stof in bodems d.m.v. het onderwerken van stro, stoppelresten of korrelmaïs.
- ✓ Daarnaast telen veel boeren **groenbemesters en vanggewassen**. Meestal lukt dit het best na relatief vroeg te oogsten granen. Door percelen te gebruiken voor groenbemesting (bijvoorbeeld rode klaver) niet te oogsten, maar wel te maaien kan men onkruid onderdrukken en de bodemstructuur verbeteren.
- ✓ Ook **kruidenrijk grasland** is volgens boeren in opkomst. Een samenwerking tussen veehouderij en akkerbouw door kruidenrijk grasland op te nemen in het bouwplan en de vruchtwisseling levert volgens een aantal boeren zowel financieel als voor het milieu meer op.
- ✗ Stro en graan hebben een (te) **laag rendement** per hectare, in vergelijking met andere gewassen.
- ✗ Boeren voelen zich door **regelgeving rondom bemesting beperkt** in het bemesten van de bodem naar behoefte. Dit bemoeilijkt ook vruchtwisseling. Ook percelen die vanuit het verleden geregistreerd staan als blijvend grasland mag men niet zomaar omploegen.

2. Blijvend grasland/scheuren.

- ✓ Geschikt voor **grondgebonden (melk)veehouders**, omdat ze voldoende grond beschikbaar hebben.
- ✓ Volgens boeren een goede maatregel om in te zetten op het moment dat de **conditie van het gras** er baat bij heeft.
- ✗ Blijvend grasland is met name voor **akkerbouwers** niet haalbaar, omdat alle percelen moeten meedraaien in de gewasrotatie.
- ✗ **Later dan 1 Maart** scheuren vindt een aantal boeren aan de late kant om een nieuw gewas in te zaaien.

“Uitstel scheuren grasland; slecht plan in deze regio zijn de bollenteelt en pootaardappelteelt een belangrijke inkomstenbron voor de boeren waar al jaren in geïnvesteerd is.”

“Blijvend grasland ‘blijvend’ laten heeft voor de organische stofopslag een positief effect. Echter, door samenwerking van de veehouderij met de akkerbouw, en dus grasland opnemen in het bouwplan/de vruchtwisseling heeft zoveel voordelen (financieel en ook milieu) dat ik liever kies voor tijdelijk, kruidenrijk grasland.”

“Ook stro onderploegen helpt, maar dit brengt al gauw 200-250 euro per hectare op. Vergeleken met andere gewassen die meer opleveren is dat op 20 hectare is dus 4-5000 euro wat je niet als inkomen hebt.”

Aansprekendheid maatregelen loopt uiteen (2/4)

Vaste mest en compost

3. Stabieler mestsoorten zoals vaste mest en compost

- ✓ Zowel vaste mest als compost zijn volgens boeren goed voor de grond en kunnen zorgen voor opbouwende waardes, verbeterde biodiversiteit, waterbufferend vermogen en hogere opbrengst.
- ✓ Een aantal veehouders probeert zelf mest te scheiden in de stal. Hierdoor ontstaat er minder ammoniak-emissie en kan men de mest op het land uitrijden.
- ✗ Stabieler mestsoorten zoals vaste mest en compost zijn volgens akkerbouwers prijzig door het beperkte aanbod. Veehouders vinden het onlogisch dat zij moeten betalen voor de afvoer van mest.
- ✗ De huidige regelgeving voor stikstof maakt dat het aanvoeren van compost in het geding komt met de stikstof en fosfaatruimte die nodig is voor het optimaal laten groeien van gewassen.
- ✗ Ook wordt voor boeren de aanvoer van vaste mest beperkt door de maximale aanvoer die is toegestaan.
- ✗ Akkerbouwers beschikken niet over de mogelijkheid om eigen mest te gebruiken.
- ✗ Een aantal veehouders beschikt niet over een stalsysteem waarbij de uitwerpselen van dieren direct in de stro terechtkomen.

“Ik heb bijna 20 jaar vrijwel uitsluitend vaste mest gebruikt, maar om hiermee een goede bodemvruchtbaarheid te realiseren loop ik toch vast in de wetgeving. Mestwetgeving is gebaseerd op gangbare landbouw, een praktische bio-mestwetgeving bestaat nu eenmaal niet. Hetzelfde geldt voor compost en daar komt ook een kwaliteitsprobleem om de hoek komt kijken.”

“Compost aanvoeren is een manier, maar gaat met de huidige regelgeving ten koste van de stikstof en fosfaatruimte die je hard nodig hebt om je gewassen optimaal te laten groeien. Verder is er bij lange na geen compost genoeg om de landbouwgrond te voorzien.”

“Stro gaat naar een veeboer waarvan ik later deze in de vorm van stromest terugkrijg. Deze mest heeft een hogere waarde dan de vloeibare mest voor de grond. Wel moet ik toegeven dat er in Nederland te weinig mest op stro-basis is.”

Aansprekendheid maatregelen loopt uiteen (3/4)

Bouwplan

4. Ruimer bouwplan (rust- en vanggewassen)

- ✓ Een ruimer bouwplan is volgens boeren potentieel een goed idee. Echter, het huidige EU-handelsbeleid werkt volgens boeren tegenstrijdig en zorgt voor prijsdruk en intensivering van het bouwplan.
- ✗ Het liberale pachtbeleid zorgt volgens boeren voor hogere kosten en risico op rooibouw op de bodem. ‘Vastere pachtcontracten’ kunnen volgens boeren meer zekerheid bieden dat ze voor langere tijd beschikking hebben over de grond en kunnen investeren in de bodem.

“Ik wil graag aan een ruimer bouwplan werken, maar dat is door hoge grond- en pachtprijzen en een falend pachtbeleid lastig.”

“Wij hebben al een ruim bouwplan met minstens 1 op 4 voor rooigewassen en telen al minstens 5 verschillende gewassen. Helaas wordt de graanteelt als rustgewas ons op het moment door de verpachter onmogelijk gemaakt, waardoor je toch automatisch naar een intensiever bouwplan gaat.”

“Een ruimer bouwplan (rust- en vanggewassen) zorgt voor meer vruchtwisseling door samenwerking veehouderij met akkerbouw en een meer opbrengst met deze kosten en/of input.”

“In geval van overblijvende groenbemesters en minder grondbewerking zijn goede herbiciden (Round UP) onmisbaar voor een schone start in het volggewas.”

Aansprekendheid maatregelen loopt uiteen (4/4)

Grondbewerking

5. Volledig niet-kerende grondbewerking (NKG).

- ✓ NKG is volgens een akkerbouwer in Zuid-Limburg na verplichting succesvol gebleken en de opbrengst is niet verminderd.
- ✓ NKG is volgens akkerbouwers met name geschikt voor bedrijven die al beschikken over de juiste vorm van mechanisatie.
- ✗ Een financiële investering in mechanisatie is voor velen noodzakelijk voordat zij deze maatregel kunnen toepassen.
- ✗ Het gebruik van volledig niet kerende grondbewerking is perceels- en seizoensafhankelijk. Hierdoor is de maatregel niet altijd toepasbaar.

“NKG proberen we toe te passen op de bodem als de weersomstandigheden zich daarvoor lenen. Helaas is dat met heel natte najaars en zware kleigrond niet altijd toepasbaar.”

“Daarnaast willen we dit jaar met regeneratieve landbouw beginnen. Dit betekent dat je actief bezig bent met niet-kerende grondbewerking en dat je de bodem het hele jaar zo levend mogelijk houdt. Dit spreekt mij het meeste aan. Dat je een systeem hebt waarbij je de bodem na elke grondbewerking weer probeert te herstellen en dat je goede opbrengsten haalt en tegelijkertijd het organische stofgehalte verhoogt. Dit vraagt goede kennis over bodemchemie en het bodemleven.”

Wat hebben boeren nodig (1/2)

Soepelere regelgeving nodig voor maatregelen

Wensen van boeren waar LNV mogelijk een rol in kan spelen

De huidige regelgeving noemt een aantal boeren beperkend om te werken aan een goede bodemkwaliteit:

- **Ruimere aanvoervormen voor organische mest en (schone) compost.** De huidige fosfaatbemestingsnorm en meststoffenwet zijn volgens boeren beperkend. Zo wordt rundveedrijfmest (dat meer organische stof bevat) minder gekozen dan varkensdrijfmest omdat doordat minder stikstof in zit. Ook levert fosfaat milieukundig volgens boeren geen probleem op (klei) bouwgrond, waardoor de beperking volgens hen onnodig is.
- **Voldoende aanbod en betaalbare prijs van compost** stelt boeren in staat om gebruik te maken van vaste mest en compost in plaats van drijfveemest. Hiervoor is volgens een aantal boeren een stevige omschakeling nodig naar vaste mestsystemen en een beperking van de toepassing van kunstmest.
- Boeren ervaren een **pachtprobleem** en hebben behoefte aan meer zekerheid bij de pachtcontracten. Bij liberale pachtcontracten zijn boeren vaak het land na de contractperiode (meestal 1-4 jaar) weer kwijt. Dit geeft onzekerheid over het terugverdienen van investeringen op langere termijn, waardoor men twijfelt over het nemen van maatregelen.

“Nu is er een beperking voor de gift van dierlijke mest en mag deze aangevuld met kunstmest. Laat die maatregel los en geef ruimte voor dierlijke mest in verschillende vormen. Veel van de maatregelen die jullie noemen worden al toegepast, maar nu beperken de regels vaak.”

“Ik merk dat verpachters bij liberale pacht steeds meer beperkingen op gaan leggen en daarmee op de stoel van de ondernemer gaan zitten. Deze beperkingen worden helaas niet altijd opgelegd vanuit kennis van de verpachter, maar vaak vanuit de publieke opinie of de willekeur van de verpachter. Dit zijn punten die wat mij betreft wel eens meegenomen mogen worden in het nieuw te maken pachtstelsel.”

Wat hebben boeren nodig (2/2)

Behoefte aan kennis, inzicht en eerlijke opbrengst

Boeren hebben behoefte aan extra kennis, zodat zij nog beter kunnen bepalen welke maatregelen passen bij hun situatie.

- **Nul-meting en vervolgmetingen, waarbij de bodemsituatie in kaart wordt gebracht,** geven volgens boeren waardevolle informatie over de effectiviteit van de maatregelen. Ondersteuning bij het uitvoeren van deze metingen vinden boeren waardevol.
- Een aantal boeren heeft behoefte aan **meer kennis over passende maatregelen** per situatie door de onderzoeken beschikbaar te stellen en kennis uit te wisselen met collega's.

Sturende rol van EU nodig volgens boeren

De EU heeft volgens een aantal boeren een cruciale rol voor het sturen op het kostendekkend maken van duurzame methodes.

- Het is volgens boeren van belang dat voor de import van producten uit het **buitenland dezelfde regelgeving** geldt als in Nederland om de vraag naar en opbrengst van producten te laten stijgen.
- Een **hogere opbrengst voor maaigewassen**, granen en eiwitgewassen maakt het voor boeren rendabel om in eiwitrijke peulvruchten te investeren en deze te gebruiken als rustgewas. Door ervaren prijsdruk en intensivering van het bouwplan vanuit regelgeving in de EU en in Nederland krijgen boeren nu **onvoldoende rendement voor producten** zoals maaigewassen, waardoor ze deze niet kiezen als rustgewas.

“Tevens ben ik een lichte voorstander van het CFT rekenmodel zodat je inzicht krijgt in wat bepaalde handelingen voor effect hebben, op het CO2-gebeuren.”

“Maar als de eisen voor import gewassen niet gaan gelden, laat dan maar. Je kan de eisen hier niet verhogen en de sluisen voor inferieure goederen open laten staan.”

“Het overheidsbeleid (EU, landelijk) staat haaks op de teelt van meer maaigewassen. Het werkt niet bevorderend dat het prijspeil van deze gewassen nou net bepaald wordt door de wereldmarkt met een prijpeil (tarwe) in 2020 dat voor de boer 28% lager lag dan 1990, terwijl de consumentenindex van het CBS in die periode een stijging van het prijspeil van 84% (!) laat zien. Deze verlaging van het rendement is voor de boer niet goedgemaakt door bedrijfstoelagen en productieverhoging.”

Verdienmodellen (1/2)

Goede opbrengstprijzen voor boeren cruciaal

Aan boeren zijn de volgende verdienmodellen als voorbeeld gegeven: 'carbon credits' verkopen aan bedrijven/particulieren; subsidie; korting op andere duurzame maatregelen zoals zonnepanelen, of korting op bijvoorbeeld waterschapsbelasting; certificering.

Verdienmodellen bieden mogelijkheden, maar zijn volgens boeren niet de oplossing

Verschillende verdienmodellen spreken boeren aan, maar wegen op de langere termijn niet op tegen de 'een goede opbrengst -in relatie tot de kosten- voor de geleverde producten'.

Onderstaande punten noemen spontaan boeren in relatie tot verdienmodellen:

- Boeren willen terug naar de basis met een **integraal overheidsbeleid**. Maatregelen voor het organische stofgehalte moeten volgens boeren onderdeel zijn van de grotere discussie rondom CO2, waarbij er wordt gestreefd naar een geïntegreerd landbouwplan.
- Veel boeren zijn voorstander van meer **flexibiliteit** voor het wel of niet toepassen maatregelen om een goede balans van organische stofgehalte te waarborgen.
- Verplichtingen rondom maatregelen maken het volgens boeren **(te) ingewikkeld** om een goed bouwplan te maken en uit te voeren. Dit demotiveert om maatregelen te nemen en in de sector werkzaam te zijn.
- Volgens boeren is het van belang dat niet alleen het verhogen van het organisch stofgehalte wordt gestimuleerd, omdat een **te hoog gehalte problemen geeft** met de verkoopbare oogst, de bodeminsecten en schimmels en de kwaliteit van de producten.

"Het enige wat je nodig bent om toekomstbestendig te boeren, zijn fatsoenlijke opbrengstprijzen in relatie tot de kosten en vooral GEEN verdere (on)zinnige regels vanuit de overheid, ook al zijn ze met de beste bedoeling opgesteld."

"Verbetering van de duurzaamheid, in dit geval het organische stofgehalte, moet gepaard gaan met economische duurzaamheid. Deze integraliteit missen we erg in alle plannen die over en voor de landbouw worden uitgestort."

"De conclusie zou kunnen zijn dat ieder jaar anders is en we niet in blauwdrukken moeten denken. Verplichte maatregelen bedacht vanachter een bureau gaan niet werken."

"Organische stof vastlegging is een onderdeel van een geïntegreerd landbouwsysteem met oog voor de kwaliteit van de te oogste gewassen. Door enkel te focussen op het verhogen van organische stof krijg je problemen met de verkoopbare oogst, de bodeminsecten en schimmels en de kwaliteit van de producten. Juist dit integraal denken wordt door gefragmenteerd beleid in de wielen gereden!"

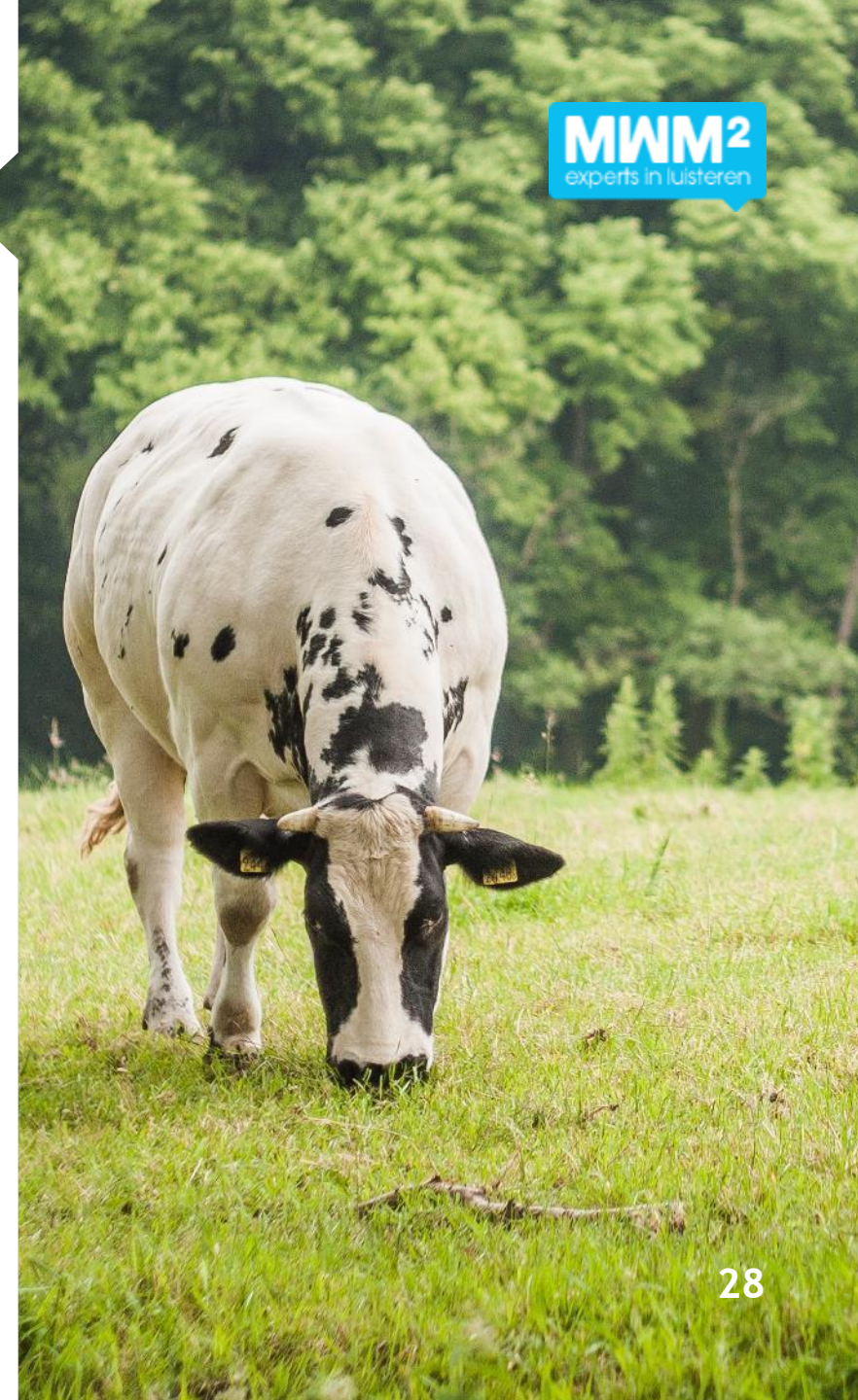
Verdienmodellen (2/2)

Beloning voor nemen van maatregelen spreekt aan

Een verbeterde bodemkwaliteit en financieel voordeel motiveert

- Korting door middel van **groenfinanciering** kan volgens boeren helpen bij het ontwikkelen van nieuwe methodes om koolstof langduriger in de bodem vast te houden. Bijvoorbeeld langer de CO₂ in de geproduceerde biomassa vasthouden door duurzame bouwmaterialen te produceren uit stro, aardappelschillen of bietenpulp.
- **Carbon credits kunnen verkopen** vindt een aantal boeren interessant doordat het meer inkomsten kan opleveren, mits er geen ingewikkelde administratie is. Tegelijkertijd verwachten boeren dat deze maatregel grond juist duurder zal maken.
- Een aantal boeren wil **meer rechten en voordelen voor boeren die resultaat behalen**. Als voorbeelden noemt een boer het uitdelen van afgeroomde fosfaatrechten en voorrang op pachtgronden van de RVB. Ook is een boer voorstander van het belonen van boeren met ontheffingen, als voorschot op resultaten die men op de lange termijn zal behalen.

“Meer teeltrechten voor boeren die het verdienen, is de beste beloning. Dat is niet alleen voor die boeren beter, maar er wordt dan ook meer grond op een gezonde manier beboerd en daar wordt de samenleving weer een beetje beter van.”

Fieldlabs en demonstratiebedrijven

Wat maakt het voor boeren aantrekkelijk om deze te bezoeken?

Rapportage vraagstuk LNV community

PM32748 Fieldlabs en demonstratiebedrijven

Augustus 2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

ACHTERGROND

In de Nederlandse landbouwsector wordt veel gebruik gemaakt van fieldlabs en demonstratiebedrijven. Hiermee ontwikkelen, experimenteren, testen en demonstreren kennisinstellingen, bedrijven en (potentiële) gebruikers bepaalde innovatieve ideeën.

De vraag is hoe effectief fieldlabs en demonstratiebedrijven zijn, zeker als het gaat om de bredere toepassing van de innovaties. In 2019 is in de LNV Community aan veehouders gevraagd naar hun ervaringen en met demonstratiebedrijven en bedrijfscoachen (Rapport: Benutten van kennis over duurzaamheid).

Vanuit LNV is er behoefte om een duidelijk beleid te voeren rond fieldlabs en demonstratiebedrijven. LNV biedt al verschillende subsidiemogelijkheden hiervoor, maar het ministerie wil graag op zoek naar een goede manier om gericht aan fieldlabs en demonstratiebedrijven te werken.

In dit vraagstuk wordt er aanvullend op het onderzoek uit 2019 gekeken naar de ervaringen van alle boeren (niet alleen veehouders) wat betreft fieldlabs en demonstratiebedrijven. Met name de eerste stap, het brengen van een bezoek, staat in dit vraagstuk centraal.

ONDERZOEKSVRAGEN

Bij dit vraagstuk staan de volgende vragen centraal:

- In welke mate zijn boeren bekend met fieldlabs en demonstratiebedrijven?
- Hoe waarderen boeren fieldlabs en demonstratiebedrijven?
- Welke factoren spelen een rol bij het wel of niet bezoeken van fieldlabs en demonstratiebedrijven?
- Welke innovaties spreken boeren aan en welke kennis willen zij graag opdoen bij fieldlabs en demonstratiebedrijven?
- Hoe kan het ministerie het beste communiceren over fieldlabs en demonstratiebedrijven en via welke kanalen?

Onderzoeksverantwoording

Opzet en deelnemers ‘Fieldlabs en demonstratiebedrijven’

Wat kan je met de inzichten uit dit rapport?

Online community onderzoek is een vorm van **kwalitatief onderzoek**. Bij kwalitatief onderzoek staat het ophalen van verschillende meningen en ervaringen en het duiden hiervan centraal. Opdrachtgevers gebruiken dit type onderzoek om een **breed beeld te krijgen** van de verschillende invalshoeken die betrokkenen hebben op een bepaald thema. Deze holistische kijk werkt inspirerend, geeft aanleiding om discussies te voeren en zorgt ervoor dat afwijkende meningen ook de aandacht krijgen. Vanwege de relatief lage aantallen respondenten is kwalitatief onderzoek niet geschikt om uitspraken te doen over percentages van een populatie of te extrapoleren naar de hele populatie.

Methode

> Online community onderzoek

> 3 discussietopics

Deelnemers

> Alle communityleden

> 21 communityleden deelgenomen

Veldwerk

> 13 juli t/m 8 augustus 2021

> 51 posts

Conclusies (1/2)

Boeren zien potentie, maar missen aansluiting met de praktijksituatie

Boeren in de LNV community zijn redelijk bekend met fieldlabs en demonstratie-bedrijven, maar het is niet top of mind

- De meeste boeren die hebben deelgenomen **weten wel van het bestaan** van fieldlabs en demonstratiebedrijven, maar hebben er recent **geen bezoek** aan gebracht.
- **Voorbeelden** die boeren noemen zijn: Boerderij van de Toekomst, NPPL en de Proefboerderijen Wageningen en Rusthoeve.
- Op hoofdlijnen begrijpt men het **verschil tussen beiden**, waarbij men verwacht dat een fieldlab verder van de praktijk af staat en een demonstratiebedrijf meer focust op de uitvoering en toepassen van machines.
- Boeren **missen een overzicht** van het aantal fieldlabs en demonstratiebedrijven in Nederland en wat ze doen.

Kan potentie hebben, maar men is enigszins sceptisch over de praktische toepasbaarheid, ervaart praktische problemen of geeft voorkeur aan alternatieven

- Fieldlabs en demonstratiebedrijven hebben volgens de meeste boeren wel **potentie voor het delen en opdoen van praktijkkennis**.
- Echter, men is enigszins sceptisch en twijfelt met name over de **praktische toepasbaarheid** en het nut.
 - Men heeft bij een bezoek vaak moeite om de vertaalslag naar het eigen bedrijf te maken.
 - De initiatieven die er zijn sluiten vaak onvoldoende aan bij de regionale situaties of zijn te ketenspecifiek.
 - Boeren die geen financiële ruimte hebben voor de benodigde investeringen vinden een bezoek minder relevant.
 - Er bestaan vermoedens dat met name grote partijen en veelal dezelfde bedrijven profiteren van de initiatieven voor fieldlabs en demonstratiebedrijven.
- Ook ervaren enkelen **praktische problemen** voor een bezoek. Zij hebben door volle agenda's en seizoensdrukke weinig tijd om naar een fieldlab of demonstratiebedrijf aan de andere kant van het land te gaan.
- Een aantal doet liever kennis en inspiratie op bij **alternatieven** zoals studieclubs, collega's in de buurt, voorloperbedrijven en telerverenigingen, omdat het dichterbij is en/of beter aansluit bij hun situatie.

Conclusies (2/2)

Verbeterkansen en interesse in innovaties

Boeren zien verbeterkansen voor praktische toepasbaarheid, kennisdeling en ondersteuning van initiatieven

- **Praktische toepasbaarheid** kan volgens boeren in de community worden vergroot door tijdens een bezoek meer te focussen op hoe boeren hiermee aan de slag kunnen. Dit is volgens boeren mogelijk door het delen van gebruikerservaringen, aandacht te besteden aan een verdienmodel en testperiodes te geven voor gebruik van machines op het eigen bedrijf.
- **Meer verspreiding van kennis en informatie** kan volgens boeren het best via vakbladen of nieuwsbrieven van LNV. Een videoverslag kan volgens boeren werken als alternatief voor een fysiek bezoek. Daarnaast zien boeren een verbindende rol voor LNV om bestaande kennis en ervaringen van boeren en instituten samen te brengen.
- **Boeren met eigen onderzoeksactiviteiten** willen graag financiële steun ontvangen voor ingezette uren, zodat ze meer ruimte hebben om onderzoek in praktijk te brengen. Professionele ondersteuning op het gebied van communicatie helpt hen om meer kennis te delen. Tot slot is het voor boeren die zelf aan de slag willen met het onderzoeken van innovaties vaak nog onduidelijk hoe ze dit moeten aanpakken en wat de mogelijkheden zijn.

Interesse voor type innovaties verschilt per sector

- In het algemeen hebben boeren interesse in innovaties die zorgen voor een **beter en stabiel inkomen van de boer** en waarbij men **minder afhankelijk** wordt van arbeid in de toekomst, bijvoorbeeld door de inzet van robots.
- **Veelhouders** die hebben deelgenomen tonen interesse in uiteenlopende onderwerpen zoals varkens met lange staarten, druppelirrigatie in de maïsteelt en plant- en bodembewerkingen. Het onderwerp stikstofemissie is voor sommige boeren interessant terwijl een enkele boer vindt dat hier geen financiering naartoe zou moeten gaan.
- **Akkerbouwers en tuinders** zijn geïnteresseerd in o.a. verbeteren van bodemkwaliteit, precisielandbouw en strokenteelt. Ook ziet men kansen om begrippen als duurzaam, kringloop en natuurinclusief in de praktijk toe te passen zodat men meer zicht krijgt in wat het omvat. Daarnaast tonen enkelen interesse in biologische gewasbescherming.

Resultaten

Initiatieven wel bekend, niet top of mind

Boeren begrijpen het verschil tussen beiden

Deelnemers is gevraagd wat zij van fieldlabs en demonstratiebedrijven vinden en in hoeverre zij er bekend mee zijn. Hiervoor hebben deelnemers een korte toelichting gekregen op fieldlabs en demonstratiebedrijven, zie [bijlage 1](#).

Bekendheid en onderscheid

- De meeste boeren die hebben deelgenomen aan het vraagstuk hebben wel van fieldlabs en demonstratiebedrijven gehoord, maar zijn over het algemeen niet inhoudelijk op de hoogte van de projecten die lopen. Men heeft behoefte aan een overzicht hoeveel initiatieven er zijn en waar die zich bevinden.
- Van de deelgenomen boeren hebben de meesten recent geen bezoek gebracht aan een fieldlab of demonstratiebedrijf. Boeren noemen een aantal voorbeelden die men kent of heeft bezocht: Boerderij van de Toekomst, NPPL, Proefboerderijen vanuit Wageningen en Proefboerderij Rusthoeve.
- Het verschil tussen fieldlabs en demonstratiebedrijven is voor de meeste boeren duidelijk, maar niet iedereen was al van het onderscheid op de hoogte.
 - Een **fieldlab** zien boeren wat meer als een proefboerderij 2.0, waarbij men verwacht dat het wat verder van de praktijk af staat.
 - **Demonstratiebedrijven** lijken volgens boeren beperkter omdat het met name gaat om het uitvoeren van proeven en het delen van uitkomsten over één innovatie. Daarbij associeert een aantal boeren demonstratiebedrijven met commerciële demonstraties waarbij de focus meer ligt op de verkoop van machines.

“Het bijzondere van de proefboerderijen was nu juist dat de praktijk kon worden getoond en ook wat daarbij niet werkt. Zo zag ik het resultaat van een demo “mechanische onkruidbestrijding in bieten” waarin duidelijk werd dat de camera gestuurde schoffel de zaak niet voor elkaar gekregen had. Dat is waardevolle informatie bij een investeringsbeslissing.”

“Ontwikkelen doe je op of met een fieldlab lijkt mij. Is het klaar voor de markt dan kan dat via demonstratiebedrijven.”

Wisselende reacties op fieldlabs en demonstratiebedrijven

Potentieel waardevol, maar sceptisch over praktische toepasbaarheid

Fieldlabs en demonstratiebedrijven zijn volgens de meeste boeren in potentie waardevolle initiatieven om **praktijkkennis op te doen en/of te delen**. In de praktijk voorbeelden zien is volgens boeren waardevoller dan een theoretisch verhaal.

Echter, lang niet alle boeren die hebben deelgenomen hebben (recent) een bezoek gebracht aan een fieldlab of demonstratiebedrijf. Enkelen zijn **sceptisch over het nut**, anderen ervaren meer **praktische problemen** of geven de voorkeur aan **alternatieven** voor het opdoen en delen van kennis rondom innovaties. Deze argumenten werken we op deze en de volgende sheet uit.

“Om echt iets te kunnen bereiken zal men tot in de haarvaten van de landbouw bekend moeten zijn en connectie moeten hebben met de praktijk. [...] Het is veel te bekrompen om dit met een paar bedrijven voor heel Nederland te doen aangezien de problematiek in het zuiden heel anders is dan in het noorden!”

Deel sceptisch over praktische toepasbaarheid en wat het hen kan opleveren

- Fieldlabs zoals Boerderij van de Toekomst staan volgens een aantal te **ver van de praktijk af**. Hierdoor hebben boeren moeite om de vertaalslag te maken naar wat het oplevert voor hun eigen bedrijf.
- Door het lage aantal fieldlabs en demonstratiebedrijven is er volgens boeren te weinig aandacht voor de **regionale situatie** of is er sprake van een te **specifiek ketenconcept**. Hierdoor missen zij de aansluiting met hun eigen bedrijfsvoering en is een bezoek minder relevant.
- Bij zowel fieldlabs als demonstratiebedrijven verwachten boeren dat het toepassen een grote investering vraagt. Boeren die op korte termijn geen ruimte hebben voor **grote investeringen** vinden het minder relevant om een bezoek te brengen aan initiatieven.
- Enkele boeren vrezen dat het beschikbare geld vanuit de overheid alleen geïnvesteerd wordt in **grote partijen** en kleinere concurrerende ideeën onvoldoende kans krijgen om zich te ontplooiën.

“Ze moeten veel meer innovaties de ruimte geven. Nu worden de slagingskansen te voorzichtig beoordeeld uit voorzorg, waardoor er altijd maar een beperkt aantal de kans krijgen. Dit zijn dan vaker de grotere bestaande kapitalistische partijen uit de markt. Hiermee krijgen concurrerende en vaak betere vooruitstrevende ideeën minder of zelfs geen kans omdat de gevestigde orde dit niet toelaat.”

Bezoek past niet makkelijk in de agenda

Logistiek lastig of alternatieven al voldoende

Afstand en seizoensdrukke maken een bezoek brengen lastig

- Sommige boeren willen wel een bezoek brengen, maar tijd en afstand belemmeren dit. Boeren missen fieldlabs en demonstratiebedrijven in de nabije omgeving om inspiratie op te doen.
- Met name tijdens **seizoensdrukke** hebben boeren moeite om tijd vrij te maken voor een bezoek. In sommige gevallen hebben zij wel een bezoek gepland, maar blijkt het op de dag zelf niet haalbaar.

Alternatieven voor kennisdeling rondom innovaties al toereikend

- Een aantal doet liever kennis en inspiratie op bij **alternatieven** zoals studieclubs, collega's in de buurt, voorloperbedrijven en telerverenigingen, omdat het dichterbij is of beter aansluit bij hun situatie. Een bezoek aan een fieldlab of demonstratiebedrijf heeft voor hen onvoldoende toegevoegde waarde ten opzichte van deze alternatieven.
- Enkelen investeren al in het toepassen van nieuwe **technieken in hun bedrijf**. In plaats van het brengen van bezoeken, ontvangen zij liever financiële steun of worden geholpen met het verkrijgen van vergunningen.

“Hetgeen er getoond wordt moet aansluiten met datgene waar je zelf mee bezig bent. In veel gevallen is dat niet echt. En als het al is dan moet het ook nog op berijdbare afstand zijn. En ook de tijd nog aansluiten tussen de melkbeurten in. Beste LNV u ziet vele uitdagingen die al behoorlijk veel is. Niet dat we niet van goede wil zijn, maar gewoon onuitvoerbaar! Vanuit de zuivelaar krijgen we ook al zoveel "opgelegd" van bezoeken van vergaderingen tot aan het verplicht volgen van cursussen.”

“Een fruitteler heeft wekelijks met zijn studieclub en daarnaast nog geregeld van de toeleveringsbedrijven fieldlabs bij zijn eigen collega's. Al het nieuws wordt besproken incl. alle resultaten. [...] Een teler heeft geen ruimte in zijn agenda om de boerderij van de toekomst te bezichtigen want die staat aan zijn eigen deur.”

Verbeterkansen voor vergroten effectiviteit Toepasbaarheid, communicatie en ondersteuning

In lijn met de veehouders die deelnamen aan het onderzoek uit 2019 (Benutten van kennis over duurzaamheid), geven boeren uit deze consultatie aan dat aandacht voor **praktische toepassing** en **kennisdeling** voor hen belangrijk zijn bij een (eventueel) bezoek aan een fieldlab of demonstratiebedrijf. Daarnaast hebben boeren behoefte aan meer **financiële ondersteuning** voor eigen onderzoeksactiviteiten.

1. Praktische toepasbaarheid

- **Focus op gebruikerservaringen door een brongerichte aanpak.** Praktijkonderzoek dat is aangestuurd vanuit beleid mist volgens een aantal boeren de vertaalslag naar de praktijk. Boeren hopen bij een bezoek aan fieldlabs en demonstratiebedrijven meer te leren over de mate van onderhoud en welke veranderingen in bedrijfsprocessen nodig zijn wanneer de aansturing vanuit boeren zelf komt.
- **Meer aandacht voor financiële haalbaarheid.** Boeren willen graag meer inzicht in het vervolgtraject bij het brengen van een bezoek. Door te weten welke investeringen er nodig zijn, kunnen zij beter inschatten wat het hen op de lange termijn zal opleveren.
- **Verlaag drempel voor bezoek door proefperiode voor eigen gebruik.** De benodigde investering voor de aanschaf van nieuwe machines en technieken in de toekomst is voor sommigen een drempel om een bezoek te brengen. Een boer zou graag na een bezoek machines of technieken willen huren om uit te proberen.

“Wat ik waardevol voor ons bedrijf zou vinden, dat je n.a.v. een positieve praktijkproef op een demonstratiebedrijf je nieuwe machines of technieken eerst op je eigen bedrijf gratis kunt uit proberen of kunt huren tegen gereduceerd tarief, zonder dat je meteen forse investeringen hoeft te doen.”

“Mijn beeld bij een proefbedrijf is dat daar proeven gedaan worden ongeacht de financiële uitkomst. Ik zie graag iets wat in de praktijk mogelijk is, dus financieel haalbaar.”

Meer kennisdeling is belangrijk

Kennisdeling meer gericht toepassen en verbinden

2. Kennisdeling: beter verspreide en toegankelijke informatie

- **Verbinden van boeren met LNV, onderzoeksinstituten en collega's.** LNV kan volgens boeren meer een rol spelen in het delen van de bestaande kennis en ervaringen bij boeren en andere partijen. Dit vergroot volgens boeren de verbinding tussen verschillende partijen en biedt kansen om voort te bouwen op bestaande initiatieven.
- **Resultaten op een toegankelijke manier delen met boeren.** Het is volgens een aantal van belang dat resultaten op een toegankelijke manier worden gedeeld.
 - Kennisdeling via een digitale nieuwsbrief of vakbladen spreekt boeren het meeste aan, omdat deze een groter bereik hebben bij boeren en vaak duidelijker taalgebruik hebben dan wetenschappelijke artikelen.
 - Voor wie het logistiek uitdagend is om zelf een bezoek te brengen biedt een videoverslag uitkomst. Dit evenaart de ervaring van een echt bezoek, maar is minder tijdrovend.

“Door de resultaten op laagdrempelig niveau te communiceren, bijvoorbeeld in de vakbladen als boerderij, veeteelt. Zorg dat je met de info die je wilt delen op de keukentafel van ons als boer komt te liggen.”

“Nu zou ik best wel een filmpje van die informatiedag willen bekijken thuis. Dus iets over de fieldlabs/demobedrijven lezen of bekijken thuis is goed te doen. Mocht je dan toch meer willen weten dan kan je altijd de volgende keer nog zelf gaan. Efficiënt benutten van je tijd als ondernemer, is in 2021 op een boerenbedrijf echt noodzakelijk.”

Inzet van boeren kan worden versterkt

Boeren met eigen initiatieven willen meer steun

3. Steun bij eigen onderzoeksactiviteiten

Een aantal boeren doet zelf onderzoek en ziet daarin nog verbetermogelijkheden.

- **Financiële vergoeding voor ingezette uren.** Hoewel boeren met een eigen onderzoeksbedrijf de bestaande subsidies positief waarderen, zien ze dit als een te kleine prikkel voor de inzet die het kost. Zij willen graag ook een vergoeding voor ingezette uren, zodat ze meer onderzoek in de praktijk kunnen brengen.
- **Ondersteuning professionele communicatie.** Boeren ontvangen graag ondersteuning bij het ontsluiten van opgedane kennis en om dit op een aantrekkelijke manier (informatieve films, factsheets) te kunnen delen. Men wil graag weten of hier middelen voor beschikbaar zijn en/of zij via LNV hulp kunnen krijgen van bijv. een freelancer of communicatieadviseur.
- **Opstart eigen fieldlab of demonstratiebedrijf.** Voor boeren met interesse om zelf als fieldlab of demonstratiebedrijf aan de slag te gaan is het vaak onduidelijk op welke manier ze dit kunnen aanpakken en welke partijen hierin kunnen ondersteunen.

“Subsidie is m.i. te weinig prikkel om te innoveren, ben je zelf financieel partner ben je veel meer betrokken. Anderzijds moet het zo zijn dat geld niet alleen bij adviseurs blijft hangen of investeringsaftrek de prikkel is omdat je als je weinig verdient hier niets aan hebt.”

“Wat mij aanspreekt, is de mogelijkheid om voor een langere periode praktijkonderzoek te doen naar nieuwe ontwikkelingen en innovaties. Ik zou graag bijv. zelf een demonstratiebedrijf willen starten of aansluiten bij andere initiatieven, maar is het soms (vaak eigenlijk) lastig hoe ik kan starten of in contact kan komen met ofwel lnv, onderzoeksinstituten of collega's.”

Innovaties voor stabiele toekomst bedrijf

Interesse veehouders loopt uiteen

In het algemeen hebben boeren interesse in innovaties die zorgen voor een beter en stabiel inkomen van de boer en waarbij men minder afhankelijk wordt van arbeid in de toekomst, bijvoorbeeld via robotisering. Specifieke interesses in innovaties verschillen per sector en worden toegelicht op deze en de volgende sheet.

Interessante innovaties voor veehouders

De veehouders die hebben deelgenomen zijn geïnteresseerd in:

- **Stikstof** wordt door veehouders wisselend beoordeeld. Sommigen zijn geïnteresseerd in innovaties rondom meststoffen en onafhankelijk onderzoek naar brongerichte aanpak van emissies op varkensbedrijven, terwijl een ander er juist niet achter staat om hierin te investeren omdat het volgens deze persoon geen probleem is.
- Een veehouder wil graag inzicht in het houden van **varkens met lange staarten**, met het oog op mogelijke veranderingen in regelgeving en benodigde aanpassingen en investeringen.
- Op het gebied van duurzaamheid is een melkveehouder geïnteresseerd in het testen van **druppelirrigatie** voor bijvoorbeeld mais.
- Een boer wil graag meer te weten komen hoe je met **bodem- en plantbewerkingen** (onder meer grasland) de opbrengstpotentie van de veehouderij kan verhogen.

“Eigenlijk ben ik gewoon benieuwd, op welke manier kan ik als melkveehouder meer winst van mijn bodem halen. Wat goed is voor koe, boer en portemonnee?”

“Kijk wel uit om niet de focus te leggen op stikstof want dit onderwerp is een nieuwe toeslagenaffaire. Stikstof is geen probleem, onhaalbare wensnatuur doelstellingen wel.”

“Verder ben ik benieuwd hoe het onderzoek naar het houden van varkens met lange staarten er voor staat. Als ik hier in de toekomst aan wil/moet voldoen, zal ik hier nu al rekening mee moeten houden met hoe ik toekomstige investeringen ga doen.”

Akker- en tuinbouw wil grip op bodem

Eenduidiger over duurzaam, kringloop en meer

Interessante innovaties voor akkerbouwers en tuinders

De akkerbouwers en tuinders die hebben deelgenomen zijn geïnteresseerd in:

- Meerdere akkerbouwers en tuinders willen aan de slag met verbetering **bodemkwaliteit**, waaronder zandgronden. Door een verbetering in bodemleven ziet men kansen om brandstof te besparen en opbrengsten te verhogen.
- Het onderwerp **precisielandbouw** is bij meerderen populair. Ook heeft men interesse in teelt- en gewasbescherming en **strokenteelt**.
- Een akkerbouwer wil graag meer grip krijgen op begrippen als **duurzaam, kringloop en natuurinclusief** door hiermee in de praktijk in fieldlabs mee aan de slag te gaan. De toepassing in de praktijk met uitleg en overleg kan onbegrip mogelijk wegnemen.
- Ook is een akkerbouwer geïnteresseerd in **rijpadencultuur** gecombineerd met verleggingspaden.
- Een tuinder vindt het belangrijk dat er aandacht komt voor **bacterievuur** en andere omstandigheden, zoals het weer, dat van invloed is op percelen en de kwaliteit van producten.
- De werking van **compostthee en fermenten** (afkomstig uit de principes van regeneratieve landbouw) heeft de interesse van een akkerbouwer, omdat het goed kan werken tegen gematigde schimmels.

“Precisielandbouw zie ik veel potentie in, op dit moment heb ik de indruk dat vele fabrikanten op allerlei manieren mooie ontwikkelingen presenteren, maar hoe gaat dit echt in de praktijk?”

*“Bij ons op de zandgronden staan we voor enorme uitdagingen op het gebied van met name **bodemkwaliteit** voor onze sector (tuinbouw) en ik merk dat daar nog geen breedgedragen oplossingen voor zijn en zeker niet voor de kleinere bedrijven.”*

*“Ik denk aan een **sputrobot**. Een teler moet steeds vaker met gewasbescherming rond. [...] Kosten lopen omhoog en je bent de hele dag aan het spuiten omdat je er veel vaker voor rond moet.”*

Bijlagen

Bijlage 1: stimulusmateriaal

Toelichting voor deelnemers over fieldlabs en demonstratiebedrijven

Deelnemers is voorgaand aan het vraagstuk een korte toelichting gegeven op het verschil tussen fieldlabs en demonstratiebedrijven:

Wat is een demonstratiebedrijf?

- Een demonstratiebedrijf staat open voor bezoekers en legt zich toe op het vertonen en delen van inzichten over bepaalde werkwijzen, maatregelen en innovaties.
- De ondernemer exploiteert voor eigen risico en kan ook minder aanbevelenswaardige objecten demonstreren.
- Een bedrijf kan subsidie krijgen van LNV voor deze demonstratieactiviteiten.
- Een voorbeeld van een demonstratiebedrijf zijn de omschakelbedrijven (naar stikstofarmere bedrijfsvoering).

Wat is een fieldlab?

- Fieldlabs zijn proeftuinen waarin bedrijven en kennisinstellingen samen kunnen werken om de nieuwste technologie uit te ontwikkelen, te demonstreren en testen, tot aan implementatie van een nieuw product, dienst of proces.
- Fieldlabs kunnen subsidie krijgen van LNV om te experimenteren en mogelijke verliezen te compenseren.
- Een voorbeeld van een fieldlab is Boerderij van de Toekomst.

Waterkwaliteit

Wat boeren weten van waterkwaliteit, wat ze vinden van maatregelen om de kwaliteit te verbeteren en welke drempels ze ervaren

Rapportage vraagstuk LNV community

PM31105 Waterkwaliteit

September 2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

ACHTERGROND

Nederland, en daarmee ook de landbouwsector, moet zich houden aan Europese richtlijnen voor de waterkwaliteit, de Nitraatrichtlijn en de Kaderrichtlijn Water. De Nitraatrichtlijn kent een norm voor uitspoeling uit de wortelzone van nitraat uit mest. Helaas wordt deze norm in Nederland nog niet altijd gehaald en soms zelfs meerdere keren overschreden. Dat blijkt onder meer uit [de Nitraatrapportage](#) die eind 2020 verscheen.

Op dit moment is het 6e Actieprogramma Nitraatrichtlijn van kracht en wordt er door het ministerie van LNV samen met het ministerie van I&W gewerkt aan een 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn. Hierin worden maatregelen ter verbetering van waterkwaliteit opgenomen. Omdat nieuwe maatregelen van grote invloed kunnen zijn op de bedrijfsvoering van boeren, vindt het ministerie van LNV het belangrijk om hen hierbij actief te betrekken.

Het ministerie van LNV heeft MWM2 gevraagd om via een communityonderzoek inzicht te krijgen hoe het gesteld is met kennis, houding en gedrag van boeren op het gebied van de waterkwaliteit. Zodat er verkend kan worden of boeren naast een aantal verplichte maatregelen ook gestimuleerd kunnen worden om vrijwillige maatregelen te nemen. En op welke wijze dit het beste kan worden gedaan.

ONDERZOEKSVRAGEN

Bij dit vraagstuk staan de volgende vragen centraal:

- Wat weten boeren over de waterkwaliteit in Nederland en op hun eigen grond?
- Hoe staan boeren tegenover het verbeteren van de waterkwaliteit?
- Hoe kan LNV boeren stimuleren aanvullende maatregelen te nemen?

Onderzoeksverantwoording

Opzet en deelnemers ‘Waterkwaliteit’

Wat kan je met de inzichten uit dit rapport?

Online community onderzoek is een vorm van **kwalitatief onderzoek**. Bij kwalitatief onderzoek staat het ophalen van verschillende meningen en ervaringen en het duiden hiervan centraal. Opdrachtgevers gebruiken dit type onderzoek om een **breed beeld te krijgen** van de verschillende invalshoeken die betrokkenen hebben op een bepaald thema. Deze holistische kijk werkt inspirerend, geeft aanleiding om discussies te voeren en zorgt ervoor dat afwijkende meningen ook de aandacht krijgen. Vanwege de relatief lage aantallen respondenten is kwalitatief onderzoek niet geschikt om uitspraken te doen over percentages van een populatie of te extrapoleren naar de hele populatie.

Methode

> Online community onderzoek

> 1 staircase*
> 1 topic

Deelnemers

> Alle communityleden

> 39 communityleden deelgenomen

Veldwerk

> 13 juli t/m 20 augustus 2021

> 71 posts

* Een staircase is een type activiteit die de voordelen van een vragenlijst en een discussietopic combineert. Op de community beantwoorden deelnemers individueel een serie aan gesloten en open vragen. Vervolgens kan de moderator individueel doorvragen.

Conclusies (1/2)

Kennis en urgentie waterkwaliteit hoog, verantwoordelijkheid moet breed gedragen

De meeste boeren goed op de hoogte van waterkwaliteit op eigen bedrijf, enkelen missen informatie over maatregelen

- Het merendeel van de boeren die deelnamen aan dit onderzoek geeft aan voldoende kennis te hebben van waterkwaliteit, met name op het eigen bedrijf. Een deel van de boeren maakt hiervoor gebruik van metingen, anderen letten op de kwaliteit van hun gewas en land of de gezondheid van dieren.
- Enkele boeren missen informatie over hoe ze waterkwaliteit kunnen meten en welke maatregelen er zijn om de kwaliteit te verbeteren.
- Informatie raadplegen boeren via uiteenlopende bronnen, namelijk: Waterschap, LTO, adviseurs, vakliteratuur, leveranciers en collega's.

Nitraatapp en Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) bij meesten onbekend

- Weinig boeren die deelnamen aan dit onderzoek zijn bekend met de Nitraatapp. Voor de meerderheid mist de meerwaarde t.o.v. de bronnen die ze al gebruiken voor het vaststellen waterkwaliteit, bovendien bestaat bij een klein aantal boeren twijfel over de betrouwbaarheid.
- Ook is de helft onbekend met DAW. Een enkeling kent het goed en neemt deel aan projecten.

Boeren vinden waterkwaliteit van groot belang, invloed van andere partijen op vervuiling blijft volgens hen onderbelicht

- Het belang van een goede waterkwaliteit staat voor boeren buiten kijf. Hierbij denken ze zowel aan hun eigen bedrijfsvoering als aan de natuur als groter geheel.
- De meeste boeren die deelnamen aan dit onderzoek zijn dan ook bezig met het voorkomen of beperken van vervuiling van het water. Enkele tuinders benoemen dat ze de waterkwaliteit actief verbeteren.
- Dat gestelde normen niet worden gehaald roept frustratie op en zaait twijfel of deze normen dan wel haalbaar zijn. Ook zijn er boeren die vinden dat de verantwoordelijkheid voor een slechte waterkwaliteit teveel bij de agrarische sector wordt gelegd, terwijl andere vervuilers ook een rol hierin spelen.

Conclusies (2/2)

Bereid om effectieve, toepasbare maatregelen te nemen, ook erkenning nodig

Aan de slag met waterkwaliteit, mits praktisch toepasbaar, effectief, financieel rendabel en ondersteund door de overheid

- Wat belangrijk is voor de boeren is dat zij van het ministerie erkenning terugzien voor hun inspanningen op het gebied van waterkwaliteit en dat zij niet als enige sector worden aangewezen als verantwoordelijk voor de slechte waterkwaliteit. Ook willen ze de vrijheid houden om zelf te beslissen over de toepassing van de maatregelen op basis van de meerwaarde die het voor hen heeft.
- De voorgelegde maatregelen van het DAW worden met name beoordeeld op praktische toepasbaarheid en verwachte effectiviteit. Maatregelen die gericht zijn (perceelgericht, precisielandbouw) en die de hoeveelheid mest beperken spreken de boeren hierdoor het meeste aan. Ook de mate van rendabiliteit speelt uiteraard een rol: er moet een verdienenmodel of een subsidie zijn.
- Projecten en samenwerkingen met andere boeren en organisaties vinden boeren waardevol als het kan bijdragen aan een betere kwaliteit, hogere productie, lagere kosten of verbeterde marktconcepten rondom waterkwaliteit. Daarbij kiezen ze vaak voor samenwerken met burens of bekenden, omdat dit overzichtelijk blijft en je daarmee snel schakelt.

Resultaten

Kennis van waterkwaliteit loopt uiteen

Boeren vooral zicht op kwaliteit op eigen bedrijf

Boeren voornamelijk op de hoogte van kwaliteit op eigen bedrijf

- Het merendeel van de deelgenomen boeren geeft aan **voldoende kennis** te hebben over waterkwaliteit **op het bedrijf**. Met name boeren die gebruikmaken van oppervlaktewater zien het belang om daarnaast op de hoogte te zijn van de waterkwaliteit **in de regio**.
- Een deel van de boeren geeft aan met name **op het oog** de waterkwaliteit op het bedrijf in de gaten te houden. De aanwezigheid van planten en dieren geeft volgens hen waardevolle informatie.
- Enkelen maken met regelmaat gebruik van **metingen** om de waterkwaliteit te controleren. Een aantal boeren heeft eenmalig een meting gedaan van de kwaliteit. Zij hebben indien nodig op basis van de resultaten maatregelen genomen.

Deel mist informatie en wil meer weten over factoren en maatregelen

- Meerdere boeren hebben behoefte aan betrouwbare informatie rondom waterkwaliteit en welke factoren en partijen daarop van invloed zijn. Zij zijn sceptisch of de overheid hier transparant over informeert.
- Enkele boeren ervaren dat zij te weinig kennis hebben van waterkwaliteit en willen graag weten hoe zij waterkwaliteit kunnen **meten** en met welke **maatregelen** zij waterkwaliteit kunnen verbeteren.
- Een aantal boeren raadpleegt het liefst Waterschappen, LTO of adviseurs voor informatie. Anderen vinden onderzoeksresultaten en vakliteratuur betrouwbaarder. Ook zijn er enkelen die het praktisch vinden om kennis op te doen via leveranciers en collega's.

“Je ziet aan de beplanting wel of het wel of niet werkt.”

“Ja ik ben goed op de hoogte. Ik heb me verdiept in de monsters die hier in de omgeving worden genomen. De resultaten hiervan zijn positief.”

“Ik word hier bijna letterlijk doodgegoid met allerlei info over milieu, biodiversiteit, etc. Maar over de waterkwaliteit hoor ik nooit iets.”

Nitraatapp en DAW voor meesten onbekend

Een enkeling ziet meerwaarde hierin

Nitraatapp

De Nitraatapp is bij vrijwel alle boeren onbekend en zij maken hier nog geen gebruik van. Enkele boeren zijn geïnteresseerd in de mogelijkheden, maar de meerderheid ziet geen meerwaarde of twijfelt of de manier waarop de app het nitraatgehalte meet betrouwbaar is.

Deltabeheer Agrarische Waterplan (DAW)

Daarnaast vroegen we boeren in hoeverre zij bekend zijn met het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW).

- De helft van de boeren die deelnamen heeft hier wel eens van gehoord, een enkeling kent het goed en neemt deel aan projecten.
- Eén boer zou interesse hebben als DAW inzichtelijk maakt welke doelstellingen andere sectoren hebben wat betreft het verbeteren van waterkwaliteit.
- Een andere boer ziet veel overeenkomsten met Waterschappen en ziet meer meerwaarde in het initiatief voor boeren die al bezig zijn met duurzame landbouw.

“We hebben betrouwbare metingen en werkwijzen nodig van de andere stakeholders met invloed op het water in het gebied.”

“Nee, de systematiek achter de Nitraatapp is niet te controleren en het is dus maar de vraag of het betrouwbaar is. Daarnaast kan je grote vragen hebben bij informatie van de overheid, dus doe ik liever zelf goed onderzoek dan de overheidsgegevens te vertrouwen. METEN IS WETEN!”

“Het DAW is één van de vele initiatieven die op hetzelfde neerkomt. Agrariërs willen ook een sterke, duurzame landbouw waarbij al rekening wordt gehouden met natuur. Als we dit eens als uitgangspunt nemen zijn dergelijke initiatieven niet noodzakelijk en kunnen agrariërs zelf opzoek naar ondersteuning of samenwerking als dat nodig is.”

Boeren vinden waterkwaliteit van groot belang

Invloed andere partijen blijft volgens boeren onderbelicht

Boeren vinden een goede waterkwaliteit van groot belang

De meeste boeren die deelnamen zien een **groot belang** in goede waterkwaliteit voor een gezonde natuur, dieren en de kwaliteit van producten. De **urgentie** van een goede waterkwaliteit is bij de meesten aanwezig.

“Water is de basis van het leven, vereist dus veel aandacht door voorkoming van vervuiling door allerlei gebiedsvreemde stoffen.”

“Het begrip waterkwaliteit geeft op zichzelf rust, maar geeft de boer gedoe. Weer een nieuw probleem dat op de kaart is gezet. Na stikstof, fosfaat komt nu water. De focus ligt weer op een onderdeel...”

“De waterkwaliteit is uitmuntend tot daar waar water vanuit de dorpen, wegafspoeling en riooloverstorten, worden toegevoegd.”

Boeren ervaren onmacht door invloed van andere partijen op waterkwaliteit

- Het onderwerp roept bij een deel van de boeren ook frustratie op, met name omdat de norm nog steeds wordt overschreden. Ook vragen enkelen zich af of de gestelde normen haalbaar zijn.
- Volgens velen is waterkwaliteit een onderwerp waar meerdere factoren en verschillende partijen invloed op hebben. Daarbij zijn meerdere boeren van mening dat de verantwoordelijkheid soms buiten hun invloedssfeer ligt.
- Andere vervuilers dan de agrarische sector die boeren noemen zijn: de stedelijke omgeving, bedrijven, menselijke medicatie, rioolwatervervuiling en verrotting van bermgras.
- Een aantal boeren ervaart dat de overheid te veel verantwoordelijkheid legt bij boeren om de waterkwaliteit te verbeteren. Zij willen dat de overheid transparanter informeert over invloed van andere sectoren en particulieren op de waterkwaliteit.

Maatregelen die boeren al nemen

Voorkomen, beperken of verminderen van vervuiling

Bereidheid tot het nemen van maatregelen is bij de meesten boeren groot

De meeste boeren die deelnamen aan dit onderzoek zijn actief bezig met het **voorkomen van vervuiling** van het water op en rond het erf door:

- Opvangen van vocht uit de mestplaats
- Een goede afwatering
- Geen water lozen in de aangrenzende sloten
- Teeltvrije randen

Daarnaast proberen velen de vervuiling van water **te beperken** door:

- Gebruik van niet-chemische gewasbescherming
- Uitspoeling voorkomen door lage doseringen van gewasbeschermingsmiddelen
- Gebruik te maken van vaste mest
- Bespuitingen bij fruitteelt met driftarme doppen
- Middelen uit middelenverbod vermijden

Tot slot noemen enkele tuinders maatregelen ter **verbetering** van de waterkwaliteit door:

- Filtering van water
- Op natuurlijke wijze zuurstof in het water aanbrengen

“Restvloeistof in spuit verdunnen en over gewas spuiten. Niet in sloot bemesten. Maar beide doen we al meer dan 15 jaar. Toen kantstrooiers kwamen enzo.”

“Ik probeer rondom erf zo schoon mogelijk te werken betreft gebruik water voor dier en waterleiding.”

“Natuurlijke filtering van water door middel van aanplant van zuiverende soorten in de slootkant.”

Aansprekendheid maatregelen loopt uiteen (1/2)

Gericht mesten of bekalken en aanvoeren compost of stalmest populair

Praktisch toepasbare maatregelen spreken het meest aan

Aan de boeren uit de community zijn 10 maatregelen voor verbeteren waterkwaliteit (bron: www.agrarischwaterbeheer.nl) voorgelegd. Boeren is gevraagd in hoeverre de maatregelen aanspreken. Zij kijken daarbij naar hoe effectief en praktisch toepasbaar de maatregelen volgens hen zijn.

De maatregelen zijn op volgorde van aansprekendheid van boeren weergegeven op deze en de volgende slide.

1 en 2. Perceel gericht bemesten & bemesten naar behoefte gewas	3. Aanvoeren stalmest	4. Bekalken naar behoefte	5. Aanvoeren compost of maaisel
✓ De meeste boeren willen dit en/of maken hier gebruik van.	✓ Volgens boeren een effectieve maatregel (samen met 5) voor verhogen organische stof en daarmee het N-bindend vermogen van de grond.	✓ Net zoals 1 en 2 vinden de meeste boeren deze maatregel vanzelfsprekend en passen dit toe.	✓ Meerdere boeren maken gebruik van compost. Echter, compost is voor enkelen schaars.
✓ Beperking van mest zonder dat het ten koste gaat van de kwaliteit van de gewassen.	✗ Door strengere normen zijn boeren meer aangewezen op kunstmest. Hierdoor wordt het moeilijker deze maatregel toe te passen.		✓ Maaien van slootranden kan zorgen voor diepere beworteling en stevigere slootkanten.
✓ Precisielandbouw biedt hier volgens boeren nog meer mogelijkheden voor.	✗ Niet iedereen heeft voldoende stalmest voorhanden om de maatregel in te zetten.		✗ Een boer vindt compost risicovol, omdat er vaak nog plastic en glas tussen kan zitten.

Aansprekendheid maatregelen loopt uiteen (2/2)

Gewaskeuze en niet-kerende grondbewerking roept twijfels op

Maatregelen die boeren minder aanspreken

Onderstaande maatregelen zijn **minder goed beoordeeld** op praktische toepasbaarheid en effectiviteit of roepen vragen op.

6. Andere gewaskeuze, aanpassen bouwplan	7. Aanpassen vanggewassen/ onderzaai maïs	8. Niet-kerende grondbewerking	9. Verdunnen drijfmest	10. Toepassen kringloopwijzer
? Een effectieve maatregel volgens boeren, maar is ook ingrijpend en zorgt volgens hen voor het verleggen van het probleem naar ander gebied.	✓ Een aantal boeren vindt dit een effectieve maatregel. Groenbemester wordt genoemd als alternatief.	? Hoewel meerdere boeren hier gebruik van maken, zijn enkele boeren sceptisch of en hoe dit bijdraagt aan een lagere N-gift.	✗ Verdunnen van mest duurt langer bij uitrijden waardoor het niet op het juiste moment kan worden toegepast en een averechts effect heeft met meer afspoeling in de praktijk tot gevolg.	Op deze maatregel heeft geen van de boeren een toelichting gegeven.
✗ Gewaskeuze is afhankelijk van mogelijkheden van de grond en de markt.	✗ Onderzaai bij maïs kan volgens een boer leiden tot opbrengstderving bij het hoofdgewas.	✗ Graanstoppels onderploegen is volgens een boer nog steeds een goede maatregel om de ziektedruk te beperken, maar kan mogelijk zorgen voor een verslechtering in waterbergend vermogen met meer afspoeling van mineralen als gevolg.	✗ Een boer ziet meer potentie in mestscheiding.	

Deelname aan projecten voor waterkwaliteit

Vooraf kleine samenwerkingen en keuzevrijheid spreken boeren aan

Projecten en samenwerkingen met andere boeren en organisaties

Boeren vinden samenwerkingen waardevol als het kan bijdragen aan een betere kwaliteit, hogere productie, lagere kosten of verbeterde marktconcepten rondom waterkwaliteit.

Van de boeren die hebben deelgenomen aan dit topic in de community geeft een deel aan betrokken te zijn in een samenwerking met andere boeren of partijen.

- Meerdere boeren werken samen met **buren of bekenden** rondom waterkwaliteit. Een beperkte groep om mee samen te werken spreekt hen aan, omdat het makkelijker is om snel te schakelen, het project overzichtelijk en duidelijk is en het redelijk vrijblijvend aanvoelt.
- Projecten waarbij het noodzakelijk is om samen te werken om aan voorwaarden voor regelingen te voldoen spreken minder aan. Het gevoel van verplichting maakt boeren terughoudender waardoor samenwerking minder makkelijk van de grond komt.
- Enkele boeren werken samen met andere partijen zoals een mesthandel vanwege het tekort aan mest in zijn gebied. Een boer werkt samen via het Agrarisch Natuur Collectief voor deelname aan georganiseerde bijeenkomsten.

“Samenwerking doen we niet rechtstreeks met collega's maar via het Agrarisch Natuur Collectief Veluwe. Er worden bijeenkomsten vanuit het Collectief georganiseerd specifiek voor randenbeheer, ecologisch beekschonen, botanisch graslandbeheer of beheer akker- en/of weidevogels.”

Aan de slag met waterkwaliteit

Behoefte aan maatwerk en steun overheid

Factoren die van invloed zijn op boeren om aan de slag te gaan met maatregelen

Veel boeren zijn bereid (meer) maatregelen te nemen, maar zien op tegen de verschillende uitdagingen die tijd, geld en energie kosten. Boeren willen graag de vrijheid houden om zelf te beslissen over de toepassing van de maatregelen op basis van de meerwaarde die het voor hen heeft. De keuze voor maatregelen hangt o.a. af van:

- **Praktische haalbaarheid.** Niet alle maatregelen sluiten aan bij de praktijkomstandigheden of maatregelen zijn niet mogelijk door bijvoorbeeld een tekort aan mest of beperking aan gewaskeuze.
- **Financiële middelen en verdienmodel.** Boeren vinden het belangrijk dat gemaakte kosten voor maatregelen zich terugverdienen en/of dat zij een beloning of vergoeding ontvangen. Bij beperkte marges zijn maatregelen niet betaalbaar uit bestaande bedrijfsvoering.

Boeren hebben behoefte aan meer erkenning en ondersteuning van de overheid

- Boeren willen graag meer **erkenning** van de overheid dat zij zich al inspannen voor het verbeteren van de waterkwaliteit. Daarnaast moet de overheid volgens hen ook benoemen dat de landbouwsector niet alleen verantwoordelijk is voor de vervuiling en willen ze dat in andere sectoren ook wordt gekeken naar oplossingen.
- Veel boeren willen dat de overheid **meer mogelijkheden** biedt aan individuele boeren om deel te nemen aan projecten, gebruik te maken van subsidies en het verkrijgen van vergunningen. Dit bevordert de praktische haalbaarheid en financiële middelen.
- Ook willen ze ten behoeve van de waterkwaliteit meer infrastructurele mogelijkheden en meer **overheidsbescherming** tegen schade door wild vanuit de aangrenzende gebieden of dierenplagen (zoals rivierkreeften).

“De ruimte om zelf te mogen beslissen afhankelijk, van de weeromstandigheden in het jaar en absoluut geen onnodig theoretische flutregeltjes die totaal niet aansluiten bij de praktijkomstandigheden.”

“Voor deze inspanning zou ik graag ook een beloning ontvangen, maar tot op heden krijg ik dat helaas nog niet. Landbouwers zijn grote waterbeheerders en het zou het waterschap sieren om onze inspanningen eens te belonen in plaats van ons steeds meer te laten betalen.”

Toekomst agrarische sector

Hoe kijken tuinders, akkerbouwers en veehouders naar de toekomst van hun sector, hoe bereiden zij zich hierop voor en welke rol speelt scenariodenken hierbij?

Rapportage vraagstuk LNV community
PM32831 Toekomst agrarische sector
November 2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

ACHTERGROND

In maart 2020 gaf de crisisorganisatie Coronacrisis Tuinbouw vanuit Greenports Nederland opdracht aan ACCEZ (Accelerating Circular Economy Zuid-Holland) om de gevolgen op lange termijn van de coronapandemie voor de tuinbouwsector in beeld brengen. ACCEZ ontwikkelde voor de crisisorganisatie in 2020 samen met een ondernemerspanel en een aantal onderzoeksinstituten toekomstscenario's voor de Nederlandse tuinbouw. Deze zijn te vinden op de website www.tuinbouwscenarios.nl.

Het ministerie van LNV (vanuit de Topsector Tuinbouw & Uitgangsmaterialen) heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de scenario's. Samen met Greenports Nederland en ACCEZ wil het ministerie ondernemers aanmoedigen om deze scenario's te gebruiken om hun bedrijf toekomstbestendig te maken. In dit onderzoek keken we hoe agrarisch ondernemers inschatten dat de scenario's hen kunnen helpen bij het bewust worden en nadenken over de uitdagingen waar ze met hun bedrijf voor staan. En hoe ze in reactie op de scenario's langetermijnplannen kunnen maken.

In overleg is bepaald dat ook voor de andere sectoren, akkerbouw en veehouderij, het interessant is om te achterhalen op welke manier boeren nadenken over de toekomst en of scenariodenken hen daarbij handvatten kan geven. Daarom is het onderzoek breder ingestoken dan alleen de doelgroep tuinbouwers.

ONDERZOEKSVRAGEN

Hoofdvraag

- Hebben tuinders, akkerbouwers en veehouders behoefte om via scenariodenken over de lange termijn van hun bedrijf na te denken en zo ja, welke ondersteuning kunnen zij hier bij gebruiken?

Deelvragen

- Hoe bereiden boeren en tuinders zich voor op onzekerheden in de toekomst? Op welke manier doen zij dat? Met wie doen ze dat? Welke tijdshorizon wordt daarbij gekozen?
- Op welke manier spelen toekomstscenario's een rol bij bedrijfsbeslissingen die boeren nu moeten nemen?
- In hoeverre hebben boeren behoefte aan scenariodenken?
- In hoeverre zouden boeren scenariodenken toe willen passen? Wat zien zij als de toegevoegde waarde van het denken in meerdere, verschillende toekomst en zoals dat wordt gedaan bij het scenariodenken?
- Wie is daarbij hun logische sparringspartner en wat verwachten zij van die partner?

Onderzoeksverantwoording

Opzet en deelnemers ‘Toekomst agrarische sector’

Wat kan je met de inzichten uit dit rapport?

Online community onderzoek is een vorm van **kwalitatief onderzoek**. Bij kwalitatief onderzoek staat het ophalen van verschillende meningen en ervaringen en het duiden hiervan centraal. Opdrachtgevers gebruiken dit type onderzoek om een **breed beeld te krijgen** van de verschillende invalshoeken die betrokkenen hebben op een bepaald thema. Deze holistische kijk werkt inspirerend, geeft aanleiding om discussies te voeren en zorgt ervoor dat afwijkende meningen ook de aandacht krijgen. Vanwege de relatief lage aantallen respondenten is kwalitatief onderzoek niet geschikt om uitspraken te doen over percentages van een populatie of te extrapoleren naar de hele populatie.

 Methode	 Deelnemers	 Veldwerk
 > Online community onderzoek	 > 49 van de 200 communityleden & 13 tuinders van ACCEZ	 > 20 september t/m 20 oktober 2021
 > 3 topics > 1 vragenlijst	 > 13 Tuinders > 15 Akkerbouwers > 28 Veehouders > 6 Combinatie	 > 162 posts

**De vragen over de ontwikkelde scenario's zijn in vragenlijstvorm gedeeld in het netwerk van tuinders van ACCEZ. De communityleden hebben deze vragen in topic-vorm beantwoord.*

Conclusies

Conclusies (1/3)

Onzekerheid over de toekomst maakt langetermijnstrategie formuleren lastig

Veranderingen in de sector afhankelijk van beleid en maatschappelijke ontwikkelingen

In de basis hebben tuinders, akkerbouwers en veehouders die meededen aan dit onderzoek een vergelijkbaar toekomstbeeld. Ze hebben veel zorgen voor de toekomst en voelen onzekerheid over wat de toekomst gaat brengen. Veranderingen in de sector zijn volgens hen met name afhankelijk van de ingevoerde **wet- en regelgeving** en van hoe de blik van de **maatschappij** op de sector zich zal ontwikkelen.

- De boeren in dit onderzoek missen een **beleid met langetermijnvisie** wat het volgens hen uitdagend maakt om een gezonde bedrijfsvoering te handhaven en succesvol te innoveren. Wat gaan de eisen worden voor de sector de komende jaren? Die vraag is volgens velen bepalend of het haalbaar is om zich succesvol aan te passen.
- Daarnaast missen boeren **waardering van de maatschappij** voor hun sector en velen ervaren de druk dat boerenbedrijven verantwoordelijkheid moeten dragen voor verduurzaming.

Deze onzekerheid belemmert boeren in de planning van hun langetermijnstrategie

- Zowel tuinders, akkerbouwers als veehouders ervaren dat de snel veranderende regelgeving van de overheid hen **praktisch belemmert** om op de lange termijn te plannen. Veel van de deelnemende boeren willen graag 10-20 jaar vooruit plannen in hun bedrijfsvoering, maar de meesten ervaren dat slechts 3-5 jaar vooruitplannen haalbaar is. Dit bemoeilijkt volgens boeren het **plannen van investeringen** en het innoveren met **nieuwe methodes** of andere producten. Ook zijn er boeren die zich door tijdgebrek of onzekerheid over de regelgeving nog enkel focussen op de **wekelijkse bedrijfsvoering**.

Conclusies (2/3)

Vooruitdenken is voor ondernemers vanzelfsprekend

Vooruitdenken volgens boeren vanzelfsprekend onderdeel van ondernemen, maar zij doen dit wel beperkter dan LNV/ACCEZ met de toekomstscenario's voor ogen heeft

- Binnen alle sectoren is volgens boeren het nadenken over **verschillende toekomstscenario's een vanzelfsprekendheid**. Het is volgens hen noodzakelijk als ondernemer om met meerdere scenario's rekening te houden om het bedrijf toekomstbestendig te houden.
- De boeren in het onderzoek verstaan onder scenariodenken wel een minder uitgebreide denkwijze dan welke LNV/ACCEZ bedoelt. Voor het maken van een keuze in bedrijfsvoering werken boeren vaak het beste en slechtste scenario uit. En veel boeren hebben een 'plan B' en 'plan C' achter de hand zodat ze enigszins **flexibel** kunnen inspelen op trends en marktontwikkelingen.

Boeren maken gebruik van diverse bronnen en sparringspartners voor ondersteuning bij toekomstdenken

Boeren maken gebruik van verschillende bronnen en soorten ondersteuning bij toekomstdenken.

- Om inhoudelijk goed op de hoogte te blijven van **maatschappelijke trends en regelgeving** raadplegen boeren diverse bronnen, zoals: vakbladen, publicaties en bijeenkomsten. Een aantal boeren heeft behoefte aan hulp (bijv. van de overheid) om meer grip te krijgen op de hoeveelheid informatie.
- Door veel in gesprek met te zijn afnemers, leveranciers en derden blijven boeren goed op de hoogte van mogelijke **veranderingen in producteisen**.
- Sommige boeren worden bijgestaan door externe bureaus of een accountant om rekening te houden met verschillende toekomstscenario's. Zij gelden als **sparringspartners op proces en inhoud**. Ook bespreken veel boeren hun bedrijfsplannen met collega's, familie en vrienden.

Conclusies (3/3)

Vertaalslag naar eigen bedrijfsstrategie nodig

Ontwikkelde tuinbouwscenario's missen volgens boeren praktijkaansluiting en vertaalslag naar eigen bedrijfsstrategie. Ze zien de toekomstscenario's wel als een goed middel om na te denken over de toekomst

- Zowel tuinders, akkerbouwers als veehouders zien de uitgewerkte tuinbouwscenario's op tuinbouwscenarios.nl als een middel om de mogelijkheden voor de toekomst **bespreekbaar** te maken. Het **dwingt tot nadenken** en geeft volgens hen meer zicht op onzekerheden en consequenties in verschillende scenario's.
- Echter, de scenario's sluiten volgens boeren onvoldoende aan bij hun persoonlijke situatie en zijn **te algemeen of te extreem** om bedrijfsstrategische keuzes te maken voor de komende 1-3 jaar.
- Boeren hebben behoefte aan een **concretere uitwerking** hoe ze de inzichten van de verschillende toekomstscenario's kunnen benutten in het proces van strategievorming voor hun eigen bedrijfssituatie. De toekomstscenario's zijn voor hen nog te generiek. Enkele boeren hebben daarbij ook behoefte aan meer ondersteuning op maat bij de **vertaalslag van scenario naar strategie**.

Partners met praktijkervaring volgens boeren meest logische keuze

- Boeren die meededen aan het onderzoek geven met name de voorkeur aan **bedrijven met een vergelijkbaar product** en/of die in dezelfde sector zitten als partner bij het werken aan toekomstscenario's. Het delen van **praktijkervaringen** vinden zij het meest waardevol.

Resultaten Tuinders en akkerbouwers

Toekomstbeeld akker- en tuinbouw

Maatschappelijke ontwikkelingen en beleid geven onzekerheid

Boeren ervaren niet altijd grip op de toekomst

De meeste akkerbouwers en tuinders die hebben deelgenomen zijn onzeker over de toekomst. Deze is volgens hen mede afhankelijk van ontwikkelingen in het maatschappelijke debat over de sector en welke regelgeving en beleid worden ingevoerd.

Boeren in de tuin- en akkerbouw kijken wisselend naar de toekomst.

- Enerzijds ervaart men dat de sector wordt bedreigd en dat er vanuit de politiek en maatschappij wordt gestuurd op het krimpen van de sector. Dit maakt dat boeren soms geen toekomstperspectief meer zien en zich onder druk gezet voelen.
- Anderzijds zijn er ook boeren die kansen zien om mee te groeien met de verandering die de maatschappij doormaakt. Hoewel zij vaak nog geen concreet beeld hebben hoe het perspectief zich zal ontwikkelen, verwachten zij dat de akker- en tuinbouwsector flexibel genoeg is om mee te veranderen. Dit komt doordat de akker- en tuinbouw volgens hen een sector is met een stabiele vraag en minder druk op regelgeving heeft dan veehouderij.

De maatschappelijke ontwikkelingen en beleid en regelgeving zijn bij boeren de belangrijkste onzekerheden die van invloed zijn op hun toekomstbeeld en waar zij het minste grip op hebben.

Maatschappelijke ontwikkelingen

- Boeren ervaren dat de **wensen van de maatschappij veranderen**, maar zijn onzeker wat dit in de toekomst betekent voor de opbrengst van producten en vraag en aanbod.
- Velen ervaren druk dat boerenbedrijven **verantwoordelijkheid** moeten dragen voor verduurzaming.
- **Sociale media en nieuwsberichten** bevatten volgens veel boeren onwaarheden en hebben negatieve impact op de beeldvorming van de sector.
- Boeren **missen waardering** voor de sector. Tegelijkertijd ervaren enkelen ook dat consumenten meer willen leren hoe de sector in elkaar zit. Zij zien kansen om door het informeren van consumenten een transparanter beeld en waardering te creëren.

Beleid en regelgeving

- Boeren missen een beleid met **langetermijnvisie**. Dit hebben zij nodig om grip te hebben op de toekomst.
- Velen maken zich zorgen om de zware **eisen/reductiedoelstellingen** die er gaan komen in de toekomst. Wat gaan de eisen worden voor de sector de komende jaren? Die vraag is volgens velen bepalend of het haalbaar is om zich succesvol aan te passen.
- **Producteisen in het binnen- en buitenland** zijn ongelijk waardoor het voor boeren steeds lastiger wordt om te concurreren met importeurs.

Toekomstbeeld wisselend ervaren

Boeren zien zowel kansen als bedreigingen voor de sector

Kansen en bedreigingen voor de sector op vier verschillende gebieden

Arbeidskrachten

- Boeren verwachten een **tekort aan personeel** en problemen bij het vinden van een **opvolger**. Arbeidskrachten zullen hierdoor **duurder** worden. Als mogelijke oplossing voorzien de boeren dat personeel meer uit het buitenland zal komen.

Producten

- Door de **kaderrichtlijn** water en het gewasbeschermingsbeleid verwachten veel boeren een verschraving van het assortiment en een kostenverhoging van **grondstofprijzen** en **overheadkosten**.
- Het telen van nieuwe producten of gewassen is hierdoor een wellicht noodzakelijk, maar de **gewasrotatie** biedt volgens enkelen ook kansen tot vernieuwing. Enkelen zien mogelijkheden om zelf grondstoffen te produceren.
- Biologisch produceren** is volgens velen niet de oplossing voor iedereen en biedt vooral kansen voor grote bedrijven. Een brede mix aan productiemethoden is volgens boeren nodig om voldoende volume te behouden in de sector.

Bedrijfsvoering

- Zolang ongelijke **regelgeving in de EU** blijft bestaan, verwachten veel boeren dat de concurrentie met buitenlandse producten stijgt en zij door het moeten voldoen aan strengere eisen minder inkomsten genereren uit producten. **Schaalvergroting** of inkomsten uit **anderen bronnen** bieden volgens boeren kansen.

Kennis en innovatie

- Kansen om te **investeren** zijn er volgens tuinders voldoende. Meerdere tuinders zijn geïnteresseerd om de komende jaren te investeren in machines.
- Echter, veel boeren missen de zekerheid dat zij investeringen kunnen **terugverdienen**. Het investeringsrisico wordt volgens hen versterkt doordat snel veranderende regelgeving ervoor zorgt dat nieuwe machines of systemen snel niet meer voldoen aan de eisen.

Kansen	Bedreigingen
Arbeidskrachten - Outsourcen uit buitenland	Arbeidskrachten - Geen opvolger - Personeelstekort in omgeving - Hogere kosten personeel
Producten - Nieuwe producten/gewassen - Flexibel in roulering - Alternatieve methoden	Producten - Strengere eisen - Meer overheadkosten - Stijgende grondstofprijzen - Verschraving
Bedrijfsvoering - Inkomsten nevenactiviteiten (camping, boederijwinkel) - Schaalvergroting	Bedrijfsvoering - Strengere eisen - Concurrentie buitenland - Lagere opbrengst producten
Kennis en innovatie - Investeringsrisico door verandering in eisen	Kennis en innovatie - Investeringsrisico door verandering in eisen

Toekomstbeeld tuinders en akkerbouwers

Ondersteunende quotes

Beleid en regelgeving

“De toekomst van de agrarische sector zie ik met zorgen tegemoet. Allerlei maatregelen die op ons afkomen (stikstof emissie, 7e nitraat richtlijn, steeds smaller wordend middelenpakket, nieuw GLB, enz.) gaan allemaal ten koste van het verdienvermogen van de landbouwer. Daarbij komt de onbetaalbare landbouwgrond, die voor familiebedrijven een rem zet op de bedrijfsontwikkeling. Het gedrag van supermarkten (bijv. stunts met voedselprijzen, bovenwettelijke eisen stellen aan NL producten en niet aan import uit het buitenland, enz.) en de tussenhandel zorgt er voor dat boerenprijzen vaak het kostprijsniveau nog niet eens halen. Het gevolg is dat het aantal boerenbedrijven afneemt en de resterende bedrijven steeds groter worden in de jacht (ratrace) naar een zo laag mogelijke kostprijs.”

Producten

“Mijn bedrijf, vaste plantenteelt, kan de toekomst wel aan. De vraag blijft goed. Flexibiliteit is vrij groot. Kaderrichtlijn water en gewasbeschermingsbeleid zullen tot verschraving van het assortiment en kostprijsverhogingen leiden. Het is de vraag of alle overheidsdoelstellingen haalbaar zijn. Van groot belang wordt hoe de overheid daar op reageert.”

“Qua input kunnen wij op zoek gaan naar alternatieve methoden, zoals bijv. stikstofbinders, alternatieve bemesting, zelf composteren (maaigewassen, slootmaaisel, andere afvalstromen) efficiënter dieselgebruik (grondbewerking, eigen ammoniak produceren uit zonenergie, verdere elektrificatie van het bedrijf om maar een paar dingen te noemen.”

Maatschappelijke ontwikkelingen

“Via alle mediakanalen komt het toekomstbeeld dagelijks binnen. Het moet duurzamer, meer circulair, met minder of duurder ruimtegebruik en arbeidskrachten en met steeds meer bemoeienis van overheden en de gehele omgeving.”

Kennis en innovatie

“Wij hebben 2 jaar uien voor planet proof geteeld, minder GBM maar meer risico en meer administratie maar geen betere prijs. Daarnaast hebben wij een spuit aangeschaft met 99% emissie-reductie maar helaas gaat de regelgeving nu veranderen waardoor bij toch teeltvrije zones aan moeten houden. Er zijn zeker subsidiemogelijkheden (SDE, NPI) voor de aanschaf van zonnepanelen en elektrische heftruck, elektrisch beregenen maar dat is subsidie en niet dat het in de prijs van je producten terug ziet.”

Vorbereiding op de toekomst

Ver vooruit kijken volgens boeren te risicovol

Tijdshorizon voor de bedrijfsstrategie korter (3-5 jaar) dan gewenst (10-20 jaar)

Veel boeren willen graag 10-20 jaar vooruit plannen in hun bedrijfsvoering. Dit geeft hen stabiliteit voor het doen van investeringen in machines en voor hun keuzes voor methodes en gewassen. Echter, door de snel veranderende regelgeving vanuit de politiek lukt dit hen vaak niet in de praktijk.

- Boeren kiezen op dit moment veelal voor een **korte en flexibele tijdshorizon (3-5 jaar)** voor het maken van strategische keuzes. Hierdoor kunnen zij enigszins rekening houden met de maatschappelijke trends, de publieke opinie en wetswijzigingen. Boeren kiezen vaker voor kleinere investeringen en hanteren een bouwplan met gewasrotatie van ca. 3 jaar.
- Daarnaast zijn er boeren die ervaren weinig grip te hebben op de toekomst en voelen zich genoodzaakt vooral te focussen op de **wekelijkse bedrijfsvoering**. Zij gaan met name pragmatisch te werk en plannen weinig vooruit.

“Die visie is voor ons bedrijf duidelijk. Of en hoe we ons daarop willen aanpassen en met welke snelheid is onze echte uitdaging. M.n. de groeiende regeldruk en onzekerheid over wetswijzigingen en eisen vanuit de omgeving laten ons als ondernemer regelmatig nadenken of we überhaupt nog wel willen ondernemen. Dit gegeven verlamt uiteraard wel de echte innovatie van het agrarisch bedrijfsleven, maar niet perse het ondernemerschap.”

“Het brede maatschappelijke denken probeer ik te vertalen naar strategische keuzes op mijn bedrijf voor de komende 5 jaar. Verder kijken is zinloos.”

“Wat gisteren een briljant idee was kan morgen een misser blijken te zijn als gevolg van een herziening van de werkelijkheid. Het overheidsbeleid is zowel landelijk als lokaal veranderlijk en ongewis en dus een risico voor het doen van investeringen.”

“Uiteraard proberen we toekomstproof keuzes te maken. Helaas is dat niet altijd eenvoudig met continu wijzigende en soms tegenstrijdige regelgeving. Niemand weet exact hoe de wereld er over 10 jaar uit ziet. Dat er dingen gaan veranderen is niet vreemd, maar ik loop zelf liever achter de koplopers aan zodat we kunnen leren voordat we investeren.”

Bekendheid met scenariodenken

Scenariodenken wordt door velen toegepast

Scenariodenken

Zowel akkerbouwers en tuinders in de LNV community als tuinders buiten de LNV community* is gevraagd hoe zij omgaan met **scenariodenken**. Hierbij is de volgende definitie voorgelegd:

- *‘Scenariodenken’ is een manier om je strategisch voor te bereiden op de lange termijn. Het houdt in dat je rekening houdt met meerdere toekomsten. Het zijn extreme en toch mogelijke toekomsten, gebaseerd op ontwikkelingen waarvan nu niemand weet welke kant het op gaat en die een groot effect kunnen hebben op de agrarische sector.*

Uitdenken van verschillende mogelijkheden veelal toegepast

Nadenken over verschillende scenario's is voor de meeste boeren vanzelfsprekend. Het helpt hen bij het grip krijgen op kansen en keuzes die het beste passen bij hun persoonlijke situatie.

- De meeste akkerbouwers en tuinders denken na over verschillende mogelijkheden (beste en slechtste scenario) en werken hiervoor **verschillende plannen** uit. Dit is bij sommigen onderdeel bij het vaststellen van de meerjarenstrategie.
- Om wendbaar te blijven kijken de meeste boeren met regelmaat naar de marktontwikkelingen. Als boeren inschatten dat een scenario de boventoon gaat voeren **passen zij de richting aan**.
- **Onderwerpen** die hierbij de aandacht hebben zijn o.a. de energietransitie, klimaatadaptatie, biologisch kweken, stikstofproblematiek en circulariteit.
- Een aantal boeren geeft aan het te **lastig** te vinden om te anticiperen op de snelle marktontwikkelingen en ervaart dat ze hier onvoldoende grip op hebben.

*De vragen over de ontwikkelde scenario's zijn in vragenlijstvorm gedeeld in het netwerk van tuinders van ACCEZ. De communityleden hebben deze vragen in topic-vorm beantwoord.

“Het lijkt mij niet meer dan logisch dat je als ondernemer in scenario's denkt en je probeert voor te bereiden op de toekomst. Je kan immers niet als een ‘olifant in een porseleinkast’ een onderneming draaiende houden. Wat mij betreft is het dan ook een retorische vraag om te vragen of we scenario's in onze bedrijfsvoering gebruiken.”

“Wij denken op bedrijfsniveau diverse scenario's uit en houden daarbij zoveel mogelijk rekening met een SWOT-analyse. Belangrijk is daarbij de financiële gevolgen voor ons bedrijf en sturen ons daarbij in de keuze. Veranderende omstandigheden zorgen ervoor dat we continu moeten schakelen om onze koers bij te stellen of ons scenario te heroverwegen.”

“Ontwikkelingen in de toekomst zijn nog onzeker als we zien dat iets er zeer waarschijnlijk aankomt schakelen we waar nodig.”

“Op basis van huidige bedrijf maken we scenario's. Daarnaast komen marktkansen voorbij die we op zichzelf beoordelen en wel of niet oppakken.”

Ondersteuning bij toekomstplannen

Grip op ontwikkelingen

Ondersteuning bij rekening houden met toekomstscenario's

Boeren maken gebruik van verschillende bronnen en hebben verschillende logische partners om zich voor te bereiden op verschillende scenario's:

- **Inzicht in maatschappelijke trends en regelgeving.** Om inhoudelijk goed op de hoogte te blijven van veranderingen in regelgevingen en maatschappelijke ontwikkelingen raadplegen boeren diverse bronnen, namelijk: kranten, nieuwsuitzendingen, vakbladen, kamerstukken, publicaties van onderzoeksinstellingen en bijeenkomsten van sectororganisaties.
 - Een aantal vindt het lastig om op de hoeveelheid informatie te anticiperen en heeft behoefte aan hulp (bijv. van de overheid) om meer grip te krijgen op de maatschappelijke ontwikkelingen.

- **Eisen van producten.** Door veel in gesprek met te zijn afnemers, leveranciers en derden blijven boeren goed op de hoogte van mogelijke veranderingen in producteisen.

- **Strategisch advies.** Sommige boeren worden bijgestaan door externe bureaus of een accountant om rekening te houden met verschillende toekomstscenario's. Zij gelden als sparringspartners op proces en inhoud.

- **Bespreken van bedrijfsplannen.** Het bespreken van bedrijfsplannen gebeurt voornamelijk met collega's, families en vrienden. Zij fungeren voor de meeste boeren als belangrijkste sparringspartners.

“Op basis van onze eigen visie en marktkennis trachten wij op de hoogte te blijven van de trends en marktontwikkeling. Hieraan toetsen we onze beleidskeuzes.”

“Bespreken van de langetermijn doen we vooral met collega's en ook jonge ondernemers met een toekomstvisie. Van elkaar kan je leren en mensen met dezelfde 'drive' zorgen voor motivatie en enthousiasme om daar mee verder te gaan!”

Tuinbouwscenario's lastig toepasbaar

Opgestelde scenario's volgens boeren te algemeen

Toekomstscenario's op tuinbouwscenarios.nl

- De meerderheid van de deelgenomen tuinders en akkerbouwers vindt de scenario's slechts een beetje inspirerend. Volgens boeren sluiten de voorgelegde scenario's onvoldoende aan bij hun persoonlijke situatie en zijn ze **te algemeen of te extreem** om bedrijfstrategische keuzes te maken voor de komende 1-3 jaar. Voor een aantal boeren bevatten de scenario's niet veel nieuwe informatie.
- De scenario's zijn voor enkelen wel een middel om de mogelijkheden voor de toekomst bespreekbaar te maken. Het **dwingt tot nadenken** en geeft volgens hen meer zicht op onzekerheden en consequenties in verschillende scenario's.

Nodig om met scenario's aan de slag te gaan

- Boeren hebben behoefte aan een **concretere uitwerking** hoe ze de inzichten van de verschillende toekomstscenario's kunnen benutten in het proces van strategievorming. Enkele boeren hebben daarbij ook behoefte aan meer ondersteuning op maat bij de **vertaalslag van scenario naar strategie**.
- Een boer ervaart vooral te weinig **tijd** om de scenario's verder uit te denken voor het eigen bedrijf.

Partners met vergelijkbare praktijkervaring volgens boeren meest logische keuze

- Boeren die hebben deelgenomen geven met name de voorkeur aan **bedrijven met een vergelijkbaar product** en/of die in dezelfde sector zitten als partner bij het werken aan toekomstscenario's. Het delen van **praktijkervaringen** vinden zij het meest waardevol.

“De opgestelde tuinbouwscenario's zijn leuk, maar niet toepasbaar. Er is veel te globaal gekeken naar bedrijven zonder daarbij de gevolgen voor de individuele bedrijven te belichten. Iedere ondernemer zal daarbij dus andere keuzes maken en naar het eigen bedrijf/toekomst kijken. Het is onmogelijk om generale scenario's te bedenken voor een sector die zo divers is qua bedrijven en omgeving van deze bedrijven.”

“Je moet toch met het maken van scenario's uitgaan van je eigen omgeving en bedrijf.”

“Soms is het scenario duidelijk maar ontbreekt nog een duidelijk idee, product of dienst die optimaal gebruik maakt van het scenario.”

“Wie daarbij de logische partners zijn, zal moeten blijken. De door de overheid bedachte bedrijfsadviseurs die met behulp van de aan boeren verstrekte vouchers advies op maat gaan geven, maar meestal met een algemeen, “past altijd” advies komen, zullen voor mij zeker geen partner zijn.”

A close-up photograph of a cow's head, focusing on its eye and snout. The cow has a white face with dark patches around its eyes and on its ears. A yellow identification tag with the number '06199' is visible on its ear. The background shows a wooden structure, likely part of a barn or stable.

Resultaten Veehouders

Toekomstbeeld veehouders

Grote zorgen om strengere regelgeving en krimp sector

Veehouders

Veehouders kijken meer dan tuinders en akkerbouwers met zorgen naar de toekomst van de sector. Ook bij hen zijn het **maatschappelijk perspectief op hun sector** en **beleid en regelgeving** de belangrijkste onzekerheden die van invloed zijn op hun toekomstbeeld en waar zij het minste grip op hebben.

- Enerzijds ervaart men dat de sector wordt bedreigd en dat er vanuit de politiek en maatschappij wordt gestuurd op het krimpen van de sector. De snel veranderende wet- en regelgeving en strengere eisen maakt dat veehouders soms geen toekomstperspectief meer zien en zich onder druk gezet voelen.
- Anderzijds zijn er ook veehouders die kansen zien om mee te groeien met de verandering die de maatschappij doormaakt.

Maatschappelijke ontwikkelingen

- Veehouders ervaren dat discussie in de maatschappij over veehouderij verandert, maar zijn onzeker wat dit in de toekomst betekent voor de opbrengst van hun producten en vraag en aanbod.
- Veehouders **missen waardering** voor de sector, nog meer dan de tuin- en akkerbouwers. Velen ervaren druk dat boerenbedrijven verantwoordelijkheid moeten dragen voor verduurzaming. Volgens meerdere veehouders heeft de agrarische sector geen stikstofprobleem, maar kan de sector juist bijdragen aan de oplossing hiervoor.
- **Sociale media en nieuwsberichten** bevatten volgens veel veehouders onwaarheden en hebben negatieve impact op de beeldvorming van de sector.
- Tegelijkertijd ervaren enkelen ook dat consumenten meer willen **leren** hoe de sector in elkaar zit en zien zij kansen om door het informeren van consumenten een transparanter beeld te creëren.

Beleid en regelgeving

- Veehouders missen een beleid met **langetermijnvisie**. Dit hebben zij nodig om grip te hebben op de toekomst en keuzes te kunnen maken.
- Velen maken zich zorgen om de zware **eisen/reductiedoelstellingen** die er gaan komen in de toekomst.
- **Producteisen in het binnen- en buitenland** zijn ongelijk waardoor het voor veehouders steeds lastiger wordt om te concurreren met importeurs.

Toekomstbeeld wisselend ervaren

Boeren zien zowel kansen als bedreigingen voor de sector

Veehouders zien zowel kansen als bedreigingen voor de sector

Net zoals tuinders en akkerbouwers zien veehouders verschillende kansen en bedreigingen voor de sector.

Arbeidskrachten

- Veehouders verwachten net zoals tuinders en akkerbouwers een **tekort aan personeel** en problemen bij het vinden van een **opvolger**.

Producten

- Meerdere veehouders zien kansen om **stikstof te reduceren** door meer eigen mest op het land uit te rijden. Ook zien veehouders kansen voor **natuurinclusieve landbouw** als ze meer ruimte krijgen om hiermee te experimenteren.

Bedrijfsvoering

- Een boer vindt het belangrijk dat melkveehouders de mogelijkheid krijgen om, indien nodig, hun **bedrijf te verplaatsen**.
- Zolang ongelijke **regelgeving in de EU** blijft bestaan, verwachten veel veehouders net zoals tuinders en akkerbouwers dat de concurrentie met buitenlandse producten stijgt en zij door het moeten voldoen aan strengere eisen **minder inkomsten** genereren uit producten.
- De **vastgelegde peildatums** voor het uitrijden van mest en inzaai werkt volgens veehouders niet in de praktijk. Daarnaast maken veel veehouders zich zorgen om de huidige stikstofaankpak waardoor zij het risico lopen dat **vergunningen worden ingenomen**.

Kennis en innovatie

- Net zoals akkerbouwers en tuinders ervaren veehouders dat er kansen zijn om te **verduurzamen**. Veehouders willen graag investeren in de **verbetering van stallen** en natuurbeheer, maar de zekerheid om investeringen terug te verdienen missen velen door snel opeenvolgende veranderingen in regelgeving.

Kansen	Bedreigingen
Arbeidskrachten - Outsourcen uit buitenland	Arbeidskrachten - Geen opvolger - Personeelstekort in omgeving - Hogere kosten personeel
Producten - Eigen mest uitrijden - Experimenteren met natuurinclusieve landbouw	Producten
Bedrijfsvoering - Verplaatsen locatie bedrijf - Inkomsten nevenactiviteiten	Bedrijfsvoering - Vaste peildatums uitrijden mest en inzaai - Stikstofaankpak: inname vergunningen - Concurrentie buitenland - Lagere opbrengst producten
Kennis en innovatie - Verduurzaming - Investeren in stallen - Informeren van de consument	Kennis en innovatie - Investeringsrisico door verandering in eisen - Geen financiële meerwaarde

Toekomstbeeld veehouders

Ondersteunende quotes

Beleid en regelgeving

“Scenario’s, richtlijnen, kalenderlandbouw, beleid op basis van kengetallen en steeds verdere opsplitsing van alles in incomplete modellen...uiteindelijk voel je aan je boerenklompen dat het niet goed komt zo. Het geheel is meer dan de opsomming der delen.”

“Ik zie het somber in. Helemaal nu het nieuws van vorige week naar buiten kwam, dat boeren gewoon de vergunning afgepakt kan worden.”

“Ook de regelgeving op het gebied van de nb vergunningen de stikstof moet snel goed opgelost worden zodat bedrijven durven en kunnen investeren in een goede toekomst, maar dan moet het spookbeeld dat nu ontstaat door angst dat het bedrijf zo maar gesloten kan worden van tafel en ook nooit meer laten terug komen we moeten naar een stabiele zekere toekomst inplaats van ziekmakende stress door onzekerheid daar los je problemen niet mee op.”

Producten

“Wij leveren een grondstof die vooral bestemd is voor export namelijk broedeieren. Broedeieren produceren kan in NL namelijk erg goed omdat we een hoog kennisniveau hebben, familiebedrijven en een goede infrastructuur. Deze markt zal wel blijven bestaan. Maar ik vraag me meer af of we deze vanuit Nederland kunnen blijven bedienen. Kan ik niet beter leghennen gaan houden die buiten kunnen lopen? Dan doe ik het maatschappelijk gewenste? Maar wat ik nu doe kan ik goed, we kunnen het efficiënt en er is vraag. Maar toch voel ik er in NL weinig waardering voor.”

Bedrijfsvoering

“We willen graag verantwoord ondernemen ook naar de omgeving toe. De koeien en jongvee lopen buiten, we hebben bloemenranden, werken samen met Brabants Landschap, nodigen burgers uit op het bedrijf en zorgen dat het bedrijf er netjes bij ligt, sponseren de sport en carnavalsvereniging, zijn ons inziens goed bezig met de bodem, kruidenrijk grasland, lage bodemdruk machines etc. Maar als we het financieel niet kunnen dragen allemaal, dan heeft dit ook geen nut.”

Maatschappelijke ontwikkelingen

“Ik ben ervan overtuigd dat het anders moet, de hele samenleving komt er anders uit te zien. Wij zijn als eerste aan de beurt om het voorbeeld te geven. Dit komt omdat wij zo nauw samenwerken met de natuur, en het zo zichtbaar is wat we doen. En ja dat wekt ook heel veel pijn, schuring en weerstand op maar de uitdaging is om tijdens het bewandelen van die nieuwe weg elkaar niet te verliezen.”

Techniek en innovatie

“Doordat de wetgeving zo in elkaar steekt dat je als biobedrijf geen emissiebeperkende maatregelen hebt om intern te kunnen salderen zit ons bedrijf al meer dan vijf jaar op slot. Hoe kun je nadenken over toekomstige ontwikkelingen als er geen ruimte tot ontwikkelen gegeven wordt? Dit betekent dat je alleen na kunt denken over verbreden of veranderen.”

Vorbereiding op de toekomst

Regelgeving bemoeilijkt langetermijn voor veehouders

Tijdshorizon voor de bedrijfsstrategie korter (3-5 jaar) dan gewenst (10-20 jaar)

Veehouders hanteren net zoals tuinders en akkerbouwers veelal een kortere tijdshorizon dan zij wensen.

- Door de snel veranderende regelgeving vanuit de politiek hebben veel veehouders moeite met het hanteren van een **langetermijn bedrijfsplan**. Met name investeringen worden hierdoor bemoeilijkt. Enkele veehouders kiezen ervoor om ondanks de voor hun gevoel instabiele regelgeving op basis van eigen inzicht bedrijfsplan op te stellen.
- Boeren kiezen op dit moment veelal voor een **korte en flexibele tijdshorizon (3-5 jaar)** voor het maken van strategische keuzes. Hierdoor kunnen zij enigszins rekening houden met de maatschappelijke trends, de publieke opinie en wetswijzigingen.
- Daarnaast zijn er ook onder veehouders een aantal boeren die ervaren weinig grip te hebben op de toekomst en voelen zich genooddaakt vooral te focussen op de **wekelijkse bedrijfsvoering**. Zij gaan met name pragmatisch te werk en plannen weinig vooruit.

“De tijdshorizon is vooral korte termijn, dat is soms weken, soms enkele jaren, veel langer is bijna onmogelijk in het huidige Nederland. Politiek is zo ontzettend wispelturig en daarnaast totaal niet in lijn met de marktsituatie dat je daar totaal niet op kunt bouwen op de lange termijn.”

“We hebben een bedrijfsplan opgesteld met doorkijk voor de komende 10 jaar. Hierbij hebben we gebruik gemaakt van de kengetallen van KWIN en agribusiness. Zoals de andere ondernemers hier al aangeven is het erg lastig om een lange termijnvisie op te stellen met de steeds veranderende wet- en regelgeving. Dit geldt met name voor de grote investeringen voor de nieuwbouw van een stal, waarin je langetermijn keuzes moet maken. Deze is wel opgenomen in ons plan, maar staat nog niet voor de korte termijn op de planning, vanwege met name het instabiele beleid en de daarbij behorende wet- en regelgeving.”

Bekendheid met scenariodenken

Scenariodenken wordt door velen toegepast

Scenariodenken

Ook veehouders is gevraagd hoe zij omgaan met **scenariodenken**. Hierbij is de volgende definitie voorgelegd:

- *‘Scenariodenken’ is een manier om je strategisch voor te bereiden op de lange termijn. Het houdt in dat je rekening houdt met meerdere toekomsten. Het zijn extreme en toch mogelijke toekomsten, gebaseerd op ontwikkelingen waarvan nu niemand weet welke kant het op gaat en die een groot effect kunnen hebben op de agrarische sector.*

Uitdenken van verschillende mogelijkheden veelal toegepast

Ook voor veehouders is het nadenken over verschillende scenario's een vanzelfsprekendheid. Het is volgens hen noodzakelijk om met meerdere scenario's rekening te houden om het bedrijf toekomstbestendig te houden.

- Veehouders denken net zoals tuinders en akkerbouwers na over verschillende mogelijkheden en werken hiervoor **verschillende plannen** uit. Dit is bij sommigen onderdeel bij het vaststellen van de meerjarenstrategie.
- Om wendbaar te blijven kijken de meesten met regelmaat naar de marktontwikkelingen. Als ze inschatten dat een scenario de boventoon gaat voeren **passen zij de richting aan**.
- **Onderwerpen** die hierbij de aandacht hebben zijn o.a. natuurinclusieve landbouw, stikstofproblematiek, de energietransitie, biodiversiteit, jaarrond weiden en consumptiegericht produceren.
- Een aantal boeren geeft aan het te **lastig** te vinden om te anticiperen op de snelle marktontwikkelingen en probeert deze zo goed mogelijk te volgen. Met name grote investeringen vinden veel veehouders risicovol.

“Mijn tijdshorizon is 20-30 jaar om keuzes te maken voor de volgende generatie. Enerzijds voor eigen kinderen/opvolgers, anderzijds verkoopbaar houden/maken zodat iemand anders er mee vooruit kan. Daarbij heb ik altijd een plan B en C voor ogen zodat je altijd opties overhoudt als het onverhoopt toch anders loopt dan je bedacht had. Daarbij ontstijgt je de waan van de dag en een evt. hype is alleen een hobbel maar soms ook een springplank. Verder is zekerheid en continuïteit belangrijk. Als ik heel zwaar ga investeren voor de langetermijn, moeten de korte termijnrisico's te overzien zijn.”

“Wij hebben drie jaar geleden een stal bijgebouwd waarin een opvolger ook wat anders kan zoals insecten produceren, verhuren en evt. productie buiten landbouw. Dat geeft mij een gevoel van grip, maar ik weet ook dondersgoed dat de wereld er volgende week heel anders uit kan zien en dan kunnen al mijn mooie scenario's zo de vuilnisbak in. Maar daarin blijft één ding overeind en dat is dat de wereld bevolking groeit, meer te besteden krijgt en dat gedeeltelijk uit wil geven aan voedsel.”

Ondersteuning bij toekomstplannen

Grip op ontwikkelingen

Ondersteuning bij rekening houden met toekomstscenario's

Veehouders maken over het algemeen net zoals tuinders en akkerbouwers gebruik van verschillende bronnen en hebben verschillende logische partners om zich voor te bereiden op verschillende scenario's:

- **Inzicht in maatschappelijke trends en regelgeving.** Om inhoudelijk goed op de hoogte te blijven van veranderingen in regelgevingen en maatschappelijke ontwikkelingen raadplegen boeren diverse bronnen, namelijk: kranten, nieuwsuitzendingen, vakbladen, en publicaties.
 - Een aantal vindt het lastig om op de hoeveelheid informatie te anticiperen en heeft behoefte aan hulp (bijv. van de overheid) om meer grip te krijgen op de maatschappelijke ontwikkelingen.

- **Eisen van producten.** Door veel in gesprek met te zijn afnemers, leveranciers en derden blijven boeren goed op de hoogte van mogelijke veranderingen in producteisen.
- **Strategisch advies.** Sommige boeren worden bijgestaan door externe bureaus of een accountant om rekening te houden met verschillende toekomstscenario's. Zij gelden als sparringspartners op proces en inhoud. Ook zijn er veehouders die strategische plannen bespreken in studiegroepen of binnen hun regionale netwerk.

- **Bespreken van bedrijfsplannen.** Het bespreken van bedrijfsplannen gebeurt voornamelijk met collega's, families en vrienden. Zij fungeren voor de meeste boeren als belangrijkste sparringspartners.

“Mijn ondersteuning zijn collega's, vrienden, familie, etc. Daarnaast een paar 'coaches' direct om me heen, waar ik waarde aan hecht en die voor mij waarde toevoegen in mijn beslisboom.”

“We hebben hierover gesproken in het verleden met een ondernemerscoach, die allerlei bedrijfstakken coachte. Hij nam alleen geen agrarische bedrijven meer aan, want van de Nederlandse politiek kon je niet meer op aan als het om agrarische bedrijven ging. Dat zegt genoeg, dunkt me.”

“Als wij partners weten te verbinden aan onze plannen, dan kunnen we sneller. Ook zijn we op zoek naar boeren die mee willen DOEN om spannende stappen te zetten. Het is wel heel lastig omdat heel veel grote opgaves gezamenlijk binnen komen in onze bedrijfsvoering en allemaal nauw verweven zijn aan alles wat je doet op je bedrijf. Het is lastig om uit het huidige systeem te rollen met je bedrijf. Maar wij zitten inmiddels in een studiegroep regeneratieve landbouw, zijn bezig om CO-2 vouchers proberen te verwaarden en ik mag op pad om te kijken of iemand onze KPI's wil verwaarden.”

Tuinbouwscenario's lastig toepasbaar

Opgestelde scenario's volgens veehouders te algemeen

Toekomstscenario's op tuinbouwscenarios.nl

Ook aan veehouders zijn de tuinbouwscenario's voorgelegd. Hen is gevraagd in hoeverre dit soort scenario's helpen bij het maken van strategische bedrijfsbeslissingen. Hierbij is expliciet aangegeven dat de scenario's inhoudelijk niet aansluiten bij de sector veehouderij.

- Volgens veehouders sluiten de voorgelegde scenario's onvoldoende aan bij hun **persoonlijke situatie** en zijn ze te algemeen of te extreem om bedrijfstrategische keuzes te maken voor de komende 1-3 jaar.

Nodig om met scenario's aan de slag te gaan

- Veehouders benoemen met name het belang dat vanuit het ministerie van LNV van een **stabiele wet- en regelgeving** komt voor de langetermijn, zodat ze meer ruimte krijgen om te innoveren en kunnen plannen op basis van verschillende toekomstscenario's.
- Boeren in de veehouderij hebben behoefte aan een concretere uitwerking hoe ze de inzichten van de verschillende toekomstscenario's kunnen benutten in het proces van strategievorming. Enkele boeren hebben daarbij ook behoefte aan meer ondersteuning op maat bij de **vertaalslag van scenario naar strategie**.

Partners met praktijkervaring volgens boeren meest logische keuze

- Ook bij veehouders geldt dat zij de voorkeur geven aan **bedrijven met een vergelijkbaar product** en/of die in dezelfde sector zitten als partner bij het werken aan toekomstscenario's.
- Het **samenwerken in de regio** spreekt meerdere veehouders aan omdat het bijdraagt aan hun netwerk en de regionale situatie vaak het beste aansluit bij hun persoonlijke situatie.

“De tuinbouwscenario's gelden in ieder geval niet voor de varkenshouderij in Nederland. Hier maakt allereerst je bedrijfsomvang uit welke scenario's haalbaar zijn en welke niet. Innovaties, maar ook het inspelen op wet- en regelgeving kosten geld. Deze moeten dan veelal via een lening worden bekostigd. Deze investeringen zijn voor kleinere bedrijven moeilijker te realiseren dan voor grote bedrijven, omdat banken financieren op oude cijfers en geen risico willen lopen.”

“Daarnaast hoop ik dat LNV zich houdt aan de afspraken die gemaakt zijn met de sectororganisatie. Na de sanering gaan we nu aan de slag met innovatie i.p.v. beleid te veranderen. Bij een helder beleid met overgangstermijnen zowel vanuit Den Haag als uit Brussel, kun je makkelijker naar de toekomst kijken en een toekomst makkelijker uitstippelen.”

“Samenwerking is het sleutelwoord denk ik. Zowel tussen generaties als ook met de natuur, met collega's, gemeenten en overheid. Dat kan net van 1 kant komen maar moet positief van alle kanten komen.”

Klimaatadaptatie op het boerenerf

In hoeverre ervaren boeren urgentie, nemen ze maatregelen en ervaren ze belemmeringen en kansen hierbij?

Rapportage LNV community
PM33035 Klimaatadaptatie
November 2021

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

ACHTERGROND

Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw helpt boeren bij veranderend klimaat

Begin 2020 is het met stakeholders ontwikkelde Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw naar de Tweede Kamer gezonden. Dit actieprogramma bestaat uit 5 pijlers: watersysteem, bodemsysteem, gewassen en teeltsystemen, veehouderij, en ondersteunende instrumenten (kennis en innovatie, regionale aanpak en risicomanagement). Het ministerie van LNV heeft als doel dat in 2030 alle boeren weerbaar en adaptief zijn. Het actieprogramma, dat voortbouwt op bestaand beleid, ondersteunt hen daarbij. Vanuit LNV en andere overheden zijn er veel programma's. Het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw heeft daarom ook als doel om de relevante programma's beter met elkaar en het actieprogramma te verbinden.

In kaart brengen van het gevoel van urgentie en actiebereidheid voor nemen van maatregelen bij boeren

Het ministerie van LNV wil graag weten wat boeren nog nodig hebben om weerbaarder te worden voor het veranderende klimaat. Daarom heeft het ministerie MWM2 gevraagd om een community-onderzoek uit te voeren dat inzicht geeft in het gevoel van urgentie dat boeren ervaren, in hoeverre boeren maatregelen nemen en welke belemmeringen en kansen zij eventueel ervaren. Deze inzichten wil het ministerie van LNV gebruiken bij de herziening van het actieprogramma.

ONDERZOEKSVRAGEN

Bij dit onderzoek staan de volgende vragen centraal:

Hoofdvragen

- In hoeverre ervaren boeren een gevoel van urgentie wat betreft klimaatadaptatie?
- Welke maatregelen treffen boeren hiervoor, welke belemmeringen ervaren zij hierbij en welke kansen zien zij?

Deelvragen

- Hoe ervaren boeren de klimaatverandering met betrekking tot hun bedrijf nu en op de langere termijn? (wat merken ze/welke risico's zien ze?)
- Welke kennis hebben boeren van maatregelen voor klimaatadaptatie? En waar halen zij die kennis vandaan?
- Welke van de maatregelen uit het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw nemen boeren om de gevolgen van het klimaat te verminderen? (5 pijlers)
- Welke drempels ervaren boeren om maatregelen te nemen? En welke kansen zien zij?
- Wat hebben boeren nodig om hun bedrijf klimaatbestendiger te maken?

Onderzoeksverantwoording

Opzet en deelnemers ‘Klimaatadaptatie’

Wat kan je met de inzichten uit dit rapport?

Online community onderzoek is een vorm van **kwalitatief onderzoek**. Bij kwalitatief onderzoek staat het ophalen van verschillende meningen en ervaringen en het duiden hiervan centraal. Opdrachtgevers gebruiken dit type onderzoek om een **breed beeld te krijgen** van de verschillende invalshoeken die betrokkenen hebben op een bepaald thema. Deze holistische kijk werkt inspirerend, geeft aanleiding om discussies te voeren en zorgt ervoor dat afwijkende meningen ook de aandacht krijgen. Vanwege de relatief lage aantallen respondenten is kwalitatief onderzoek niet geschikt om uitspraken te doen over percentages van een populatie of te extrapoleren naar de hele populatie.

Methode

> Online community onderzoek

> 2 topics
1 vragenlijst

Deelnemers

> Alle 200 communityleden

> 76 communityleden deelgenomen

Veldwerk

> 21 oktober t/m 4 november 2021

> 116 posts

Conclusies (1/3)

Boeren zien urgentie van klimaatadaptatie en willen informatie over maatregelen

Klimaatadaptatie belangrijk aandachtspunt in bedrijfsvoering van boeren

- Het is voor de meeste boeren vanzelfsprekend om bezig te zijn met het klimaat en om maatregelen te nemen om weerbaar en adaptief te zijn. Ze ondervinden op hun bedrijf aan den lijve dat er meer (extreem) natte en droge perioden zijn die van invloed zijn op de bodem, kwaliteit van gewassen en dierenwelzijn. Meerdere boeren hebben door de weersomstandigheden flinke schade opgelopen.
- De droge en natte perioden maken het lastig om een stabiele oogst te krijgen. Ook is het weer van invloed op het dierenwelzijn.
- Er zijn ook boeren die kansen zien door veranderingen in het klimaat, zoals een langer groeiseizoen, hogere opbrengsten en de mogelijkheid om andere gewassen te telen waarvoor een ander klimaat nodig is.
- Zowel het klimaat als de regelgeving zijn belangrijke factoren die van invloed zijn op de toekomstbestendigheid van hun bedrijf. Op de langere termijn verwachten veel boeren dat de weersomstandigheden extremer worden. Ook verwachten velen dat er nieuwe regelgeving zal komen op het gebied van klimaat.

Meerderheid van de boeren is geïnteresseerd in de ontwikkelingen, maar velen vinden het lastig om passende informatie te vinden

- De meeste boeren zijn geïnteresseerd in de ontwikkelingen in het klimaat en welke gevolgen het heeft voor hun bedrijf. Ook willen ze graag weten welke maatregelen het best passen bij hun situatie en financieel haalbaar zijn.
- Echter, veel boeren ervaren dat er veel informatie over het klimaat en maatregelen beschikbaar is, maar dat het veelal versnipperd is en niet goed aansluit bij de specifieke uitdagingen op hun eigen bedrijf.
 - Meerdere boeren laten zich informeren door ervaringen van collega's (binnen- en buitenland), omdat dit het meest **praktijkgericht** is.
 - **Klimaatontwikkelingen** (regionaal en groter) volgen boeren vaak via nieuwsbladen, vakbladen, landbouwmedia en sociale media.
 - Om grip te krijgen op aankomende **regelgeving** in het kader van klimaatverandering volgen meerdere boeren het nieuws.
- Enkele boeren hebben geen interesse in het onderwerp of hebben al voldoende kennis en informatie tot hun beschikking.

Conclusies (2/3)

Boeren nemen vaak al maatregelen, maar ervaren hierbij ook drempels

Boeren nemen diverse maatregelen voor water, bodem, gewassen en veehouderij

- Het nemen van maatregelen die te maken hebben met klimaat vinden boeren vanzelfsprekend en dit draagt volgens hen bij aan het toekomstbestendig houden van hun bedrijf.
 - **Water.** Veel boeren zorgen voor goede waterregulatie en nemen maatregelen voor zowel wateropslag als -afvoer. Populaire maatregelen zijn: water geven met haspels (beregennen), hergebruik van water en plaatsen van stuwtjes in sloten.
 - **Bodem.** Boeren nemen de meeste maatregelen op het gebied van bodemkwaliteit. Populaire maatregelen zijn: gewasresten onderwerken (om organische stofgehalte te verhogen), vaste mest opbrengen en vanggewassen en/of groenbemesters gebruiken.
 - **Gewassen.** Zachte winters zorgen voor meer insecten en schimmels. Populaire maatregelen zijn: wisselteelt, eerder oogsten en andere maatregel(en) ter bescherming tegen vorst/hagel/zon.
 - **Veehouderij.** De veehouders die hebben deelgenomen zijn veelal bezig met het klimaatbestendig maken van stallen. Populaire maatregelen zijn: zorgen voor verkoeling in de stal (door ventilatoren), zorgen voor schaduwplekken en zorgen voor minder hittestress tijdens transport naar de slachterij, door dit op andere tijden te doen.

Verschillende drempels weerhouden boeren voor het nemen van maatregelen

- De bereidheid voor het nemen van maatregelen is bij veel boeren hoog. Zij hebben hier echter wel een aantal voorwaarden bij, namelijk dat de maatregelen:
 1. een **financiële meerwaarde** hebben;
 2. aansluit bij hun **persoonlijke situatie**;
 3. niet in strijd is met de **regelgeving** nu en op de langere termijn;
 4. geen problemen geeft met de wensen van **omwonenden**.
- Veel maatregelen kosten geld en leveren geen concurrentievoordeel op. Daarbij ervaren meerdere boeren een **afstand tot de overheid** en/of trekken de relevantie en toepasbaarheid van informatie in twijfel.

Risicomanagement: boeren zien beperkte meerwaarde van de brede weersverzekering

- Van de boeren die meededen aan het onderzoek heeft slechts een aantal een brede weersverzekering. Zij gebruiken de verzekering om hun inkomensrisico af te dekken. Echter, door veranderende voorwaarden om schade vergoed te krijgen twijfelen deze boeren of ze ermee doorgaan.
- Veel boeren vinden de hoge kosten niet opwegen tegen de opbrengst van hun gewassen of dat hun gewassen niet zo schadegevoelig zijn dat hun inkomsten bedreigd worden door het klimaat. Ook betwijfelen zij of het schadebedrag uitgekeerd zal worden indien dat aan de orde is. Enkel een aantal hebben de voorkeur om zelf een financiële buffer op te bouwen.

Conclusies (3/3)

Boeren willen ondersteuning, duidelijkheid en vertrouwen van LNV

Boeren willen ondersteuning van LNV door financiële steun, aandacht voor toepassingen in de praktijk, langetermijnvisie en regelgeving

- **Financiële ondersteuning.** Boeren vinden het redelijk om een financiële steun te ontvangen voor maatregelen die vanuit LNV worden opgelegd.
- **Informatie die aansluit bij de realiteit en leefwereld van de boer.** Volgens meerdere boeren kan LNV helpen bij het aanbieden van informatie die boeren helpt inschatten of maatregelen passen bij hun situatie.
- **Duidelijke regelgeving op de lange termijn.** De drempel om te investeren in nieuwe maatregelen kan volgens boeren worden weggenomen door LNV met een duidelijke regelgeving en langetermijnvisie. Hierdoor weten zij waar ze aan toe zijn op de lange termijn en dat voorkomt dat zij investeren in een maatregel die door snel veranderde regelgeving niet meer rendabel blijkt.
- **Vergemakkelijken van samenwerking boeren onderling.** Door regelgeving worden boeren beperkt in het samenwerken met andere boeren om grond, mest of andere producten te delen of uit te wisselen. De regelgeving zou deze maatregelen om met een veranderend klimaat om te gaan niet in de weg moeten zitten.
- **Vertrouwen in expertise van de sector.** Boeren willen graag meer ruimte en vrijheid om naar eigen inzicht en op basis van hun eigen expertise maatregelen te nemen. Regelgeving zoals vastgelegde peildata voor uitrijden mest en inzaai kan contraproductief werken en de boeren daarmee enorm frustreren.

Resultaten

Klimaat staat bij veel boeren centraal

Perspectief op klimaatadaptatie loopt uiteen

Klimaat(verandering) staat bij boeren centraal in bedrijfsvoering

- Alle boeren die hebben deelgenomen aan dit vraagstuk geven aan **rekening te houden met klimaat(veranderingen)** in hun bedrijfsvoering. Het nemen van maatregelen die te maken hebben met klimaat vinden boeren vanzelfsprekend en draagt volgens hen bij aan het toekomstbestendig houden van hun bedrijf.
- Echter, wendbaar worden tegen een veranderend klimaat vinden meerdere boeren een **verkeerd uitgangspunt**. Zij zien als ondernemer ten eerste de kansen voor hun bedrijf en bekijken vervolgens of ze met die aanpassingen een bijdrage leveren aan het tegengaan van klimaatverandering. Zij zien graag dat boeren de ruimte krijgen om maatregelen te nemen die aansluiten bij hun situatie en om hierin te kunnen doorontwikkelen.
- Een aantal boeren is **sceptisch** over klimaatverandering en ervaart slechts 'gewone' veranderingen in het weer. Zo ervaren zij dat droge en natte jaren er altijd al zijn geweest en hebben zij niet het gevoel dat de weersomstandigheden extremer worden. Zij vinden het klimaatprobleem en de consequenties voor boeren overdreven.

“Als landbouwer werk je al generaties op jouw boerderij en met de natuur, zij brengt en haalt, geeft en neemt.”

“Het weer is niet te sturen, dus we gaan oogsten als de zon schijnt en bemesten als het regent en vooral rustig blijven. Oude mensen vertelden altijd “Als er veel groeit ben je veel nodig (lange winter) en als er weinig groeit heb je genoeg (korte winter)”. Wij proberen onze grond zo optimaal te verzorgen met een hoog organische stofgehalte. Dat is goed voor droge en natte perioden.”

MWM²
experts in luisteren

“Sinds ca. 1975 ben ik me ervan bewust dat het noodzakelijk is menselijke activiteiten te monitoren en evt. bij te sturen teneinde de aarde leefbaar te houden. Vanaf die tijd ben ik ook op zoek naar maatregelen die ik op m'n eigen bedrijf kan toepassen. En daarbij doel ik op instandhouding van biodiversiteit en natuurlijke bodemvruchtbaarheid, met tevens het watervasthoudend vermogen van de bodem teneinde weers- / klimaatveranderingen beter het hoofd te kunnen bieden.”

“Als zaken anders en slimmer en/of diervriendelijker kunnen, zijn dat zaken die elke ondernemer graag uitwerkt. En die uiten zich vaak in een lagere kostprijs en lagere belasting van het milieu. En of dat dan invloed heeft op het klimaat dat zal de lange termijn wel uitwijzen. Maar om eerst naar het klimaat te kijken en dan maatregelen bedenken is voor mij de omgekeerde volgorde.”

Klimaat(verandering) in beeld

Droogte en meer regen leveren voor boeren uitdagingen op

Ervaringen op het boerenbedrijf

De meeste boeren ondervinden gevolgen van de onvoorspelbaarheid van de **neerslag** (in hoeveelheid en periode). Maar ook de **droogte** is voor sommigen (met name op zandgrond) lastig. Veel boeren houden nu en in de toekomst rekening met extremere weersomstandigheden met meer natte en droge perioden. Een aantal boeren heeft afbeeldingen gedeeld die de situatie op hun bedrijf of omgeving weergeven.

Gevolgen van droogte op het erf

“Droogte en zon; qua boeren heeft het nogal wat voeten in aarde. Wintervoer al in de zomer aanbreken, minder opbrengst. En om achterliggend land zoveel mogelijk van water te blijven voorzien wordt het peil van de rivier zoveel mogelijk hooggehouden/vastgehouden. Gevolg is dat het lager gelegen deel van ons perceel als een moeras is en niet te maaien. Inmiddels hebben we hierover afspraken met het waterschap gemaakt.”

“De afgelopen 3 jaar zijn wij enorm getroffen door de droogte. Dit heeft ons per hectare €1000,- per jaar gekost. De schade; niet gewonnen gewas, gewas wat geoogt is slechte kwaliteit, veel kosten herstel maatregelen, gewasbescherming moeten toepassen, veel graslandvernieuwing.”

Gevolgen van meer regen op het erf

“De kans op grote neerslaghoeveelheden in korte tijd is toegenomen; tevens laten de jaren 2018-2020 zien dat de kans op extremere droogte ook toeneemt. De gevolgen zijn dat we bekijken of we ons (op zichzelf al redelijk robuuste) bedrijfsplan nog robuuster kunnen maken.”

“Erf moet beter gedraineerd, een ondergelopen toiletgebouw wordt niet op prijs gesteld. Niet door ons en niet door onze gasten. De koeien lopen (zand) grasland meer aan gort. Bij heftige regen: de Vecht is een regenrivier en loopt dan buiten haar oevers. Dit betekent dat ons uiterwaardenland onbruikbaar is. Voorheen was dat zo buiten het groeiseizoen, maar de laatste jaren gebeurt het ook in het groeiseizoen.”

Verwachte gevolgen lange termijn

Klimaat brengt risico's maar ook ruimte voor kansen

Extremer weer, maar ook regelgeving beïnvloedt kwaliteit producten op langere termijn

- Een deel van de boeren ervaart dat de onvoorspelbaarheid van het weer de kans op een **misoogst** of **slechter dierenwelzijn** vergroot.
 - Enkele boeren verwachten dat mede door niet-kerende grondbewerking en zachte winters meer schimmels en insecten overleven en er meer aandacht nodig is voor resistentie van gewassen tegen ziekten en plagen.
 - Door droogte heeft een veehouder een tekort aan ruwvoer voorraad gehad en verwacht de komende jaren meer aandacht te moeten besteden aan het op orde houden van de voorraad.
 - Boeren met kleine financiële marges vinden het lastiger om een (deels) misoogst financieel op te vangen. Dit geldt volgens hen vooral bij duurdere teelten zoals aardappelen en uien.
- Ook zijn veel boeren alert op **veranderingen in regelgeving** (zoals vastgelegde peildata voor uitrijden mest en inzaai) die hun bedrijfsvoering beïnvloeden en mogelijk ook van invloed zijn op in hoeverre zij adaptatiemaatregelen kunnen nemen tegen het klimaat.
- Tegelijkertijd zijn er ook boeren die **kansen** zien door veranderingen in het klimaat, zoals: een langer groeiseizoen, hogere opbrengsten, nieuwe gewassen telen waarvoor een ander klimaat nodig is.

“Klimaatverandering zien wij alleen terug in het aangeleverde stro op dit moment. Vooral stro is van slechte kwaliteit (bevat veel zand). In de akkerbouw is vooral droogte op onze hoge zandgronden een probleem.”

“Wij merken als akkerbouwer zeker klimaatverandering, daarom is het ook vreemd dat juist de politiek er nu een oogstdatum aan wil hangen, iets wat totaal niet past bij werken in de buitenlucht. We zijn afhankelijk van groeiomstandigheden en het ene jaar is het gunstiger dan het andere jaar.”

“Door de warmere zomers is het land beter te bewerken en kunnen we juist meer variatie in gewassen en teelten realiseren. We hadden veel lage natte percelen namelijk. We zijn er juist blij mee. In plaats van wateroverlast is het nu veel praktischer.”

Water: meestgebruikte maatregelen

Boeren willen waterregulatie meer zelf beheren

In een vragenlijst zijn aan de boeren verschillende maatregelen voorgelegd die horen bij de vier pijlers: watersysteem (1), bodemsysteem (2), gewassen en teeltsystemen (3) en veehouderij (4). Hierbij vroegen we welke maatregelen zij gebruiken. Per pijler geven we hieronder de top 3 van meest genoemde maatregelen weer. Ook hebben boeren aangegeven welke maatregelen volgens hen extra aandacht mogen krijgen.

Watersysteem (akkerbouwers, tuinders en veehouders)

- Zowel akkerbouwers, tuinders als veehouders nemen verschillende maatregelen om **water te reguleren**. Door het gebruik van een beregeningsinstallatie of druppelirrigatie zijn boeren beter in staat om in te spelen op droge en natte perioden.
- Veel boeren investeren in onderhoud drainage en sloten om te zorgen voor een goede **waterafvoer**.
- Tegelijkertijd investeren ook meerdere boeren in **regenwateropslag** of proberen ze zoveel mogelijk water vast te houden door middel van stuwen.

Top-3 van meest genomen maatregelen (n=70)

1. Water geven met haspels (beregennen) (n=30)
2. Hergebruik van water (n=29)
3. Plaatsen van stuwtjes in sloten (n=22)

- Boeren willen graag meer aandacht voor:
 - Boeren willen graag het waterpeil en het waterbeheer in polders meer zelf kunnen **reguleren**. Hierbij zijn boeren vaak nog afhankelijk van waterbeheer door het waterschap.
 - Meerdere boeren vinden het van belang om **ontbossing** tegen te gaan, omdat zij zien welke invloed de natuur en bomen op en om boerenbedrijven heeft op waterhuishouding.
 - Een veehouder ziet kansen voor boeren om eigen water en/of grondwater te gebruiken als **drinkwater voor vee**.
 - Enkele boeren willen graag meer **aanbod van zoetwater** om de droogte tegen te gaan, door bijv. zoetwateropslag of zoetwater aanvoeren naar landbouwgebieden waar schaarste is.

"Ik kan weinig maatregelen nemen tegen droogte, omdat ik geen zoet water tot mijn beschikking heb. Wel heb ik besloten om zomergerst in te ruilen voor wintergerst, omdat zaai in het najaar minder last heeft van droogte. Een aanpassing van het bouwplan dus."

"Op ons bedrijf met akkerbouw, bloemen en bloembollen proberen we de beregeningscapaciteit goed op orde te hebben en het aanleggen cq goed onderhouden van drainage. En in sommige gevallen het graven van oppervlakkige greppels om het bovenwater versneld af te voeren. Op zich dus niks nieuws, want dat proberen we de afgelopen decennia ook al te doen."

"Ik zou zelf heel graag mijn eigen polderpeil weer willen gaan regelen maar dat mag niet van het waterschap. We hebben al onze grond opnieuw laten draineren en voor de droge perioden een regenhaspel aangeschaft."

"We hebben onze sloten dicht gegooid om zo veel mogelijk water vast te houden. Vernevel installatie aangeschaft, koeien minder op hun top laten lopen. Onze beek de hele winter op zomerpeil gehouden."

Bodem: meestgebruikte maatregelen

Veel aandacht voor verhogen organische stofgehalte

Bodemsysteem (akkerbouwers, tuinders en veehouders)

- Veel boeren nemen maatregelen op het gebied van **bodemsysteem**, meer dan bij de overige pijlers. In welke mate boeren maatregelen nemen is o.a. afhankelijk van het type bodem, weerstype en sector.
- Het verbeteren van de **weerbaarheid van de bodem** verlaagt volgens boeren de kans op misoogsten en behoudt de kwaliteit van de bodem voor de langere termijn.

Top-3 van meest genomen maatregelen (n=70)

1. Gewasresten onderwerken (om organische stofgehalte te verhogen) (n=48)
2. Vaste mest opbrengen (n=46)
3. Vanggewassen en/of groenbemesters (n=41)

- Boeren willen graag meer aandacht voor:
 - Maatregelen die bijdragen aan het **organische stofgehalte** in de bodem. Dit doen boeren o.a. door gebruik van vaste mest, stro onderwerken, groenbemesters en compost.
 - Veehouders zien met name kansen voor een **ruimere bemesting**. Ook organische bemesting in combinatie met strooiperiode is volgens hen waardevol.
 - Daarnaast is het toepassen een **niet-kerende grondbewerking** volgens een boer in toenemende mate risicovol als gevolg van een te geringe waterberging, waardoor percelen onder water staan na veel regen.

“Er is meer risico financieel. Doordat de marges dun zijn, kan je de klap van (deels)misoogst niet zo makkelijk meer opvangen. Daarom investeren we in de grond door organische stof te verhogen. Vaste mest, stro onderwerken, groenbemesters, compost. En ook investeren we in onderhoud drainage en sloten. Zo proberen we het risico te verkleinen.”

“In de akkerbouw is vooral droogte op onze hoge zandgronden een probleem. We proberen zoveel mogelijk water vast te houden door middel van stuwen. En we zaaien overal groenbemesters om het humusgehalte te verhogen en vermijden zo braakliggend land.”

Gewassen: meestgebruikte maatregelen

Wisselteelt populair; nadruk op wintergewassen

Gewassen en teeltsystemen (akkerbouwers en tuinders)

- Veel boeren nemen maatregelen op het gebied van gewassen en teeltsystemen. Het gebruik van gewassen zoals klaver, sorghum, vlinderbloemigen en kruiden biedt volgens boeren kansen om **droogte** in de bodem tegen te gaan. Ook kan een aantal boeren hierdoor gebruik maken van vaste rijpaden.
- Meerdere boeren maken gebruik van een ander **bouwplan**. Zo focust een aantal akkerbouwers meer op wintergewassen in plaats van voorjaarsgewassen. Een akkerbouwer heeft het nagewas rogge ingezaaid als nateelt.
- Ook past een aantal boeren hun **oogstperioden** aan. Hierbij lopen boeren wel aan tegen problemen door de vastgelegde peildata voor het uitrijden van mest en voor inzaai.

Top-3 van meest genomen maatregelen (n=32)

1. Wisselteelt (n=13)
 2. Eerder oogsten (n=12)
 3. Andere maatregel(en) ter bescherming tegen vorst/hagel/zon (n=6)
- Akkerbouwers en tuinders willen graag meer aandacht voor:
 - Wisselteelt is volgens boeren een effectieve maatregel op het gebied van gewassen en teeltsystemen. Echter, het gebruik van geschikte **rustgewassen** (zoals graan) levert op dit moment financieel te weinig op.
 - Een boer vindt het gebruik van een **antihagelkanon** effectief voor het beschermen van de oogst.
 - Meerdere boeren zijn positief over het **aanplanten van struweel** en heggen, maar lopen tegen regelgeving aan. Zij zien graag dat grond dat wordt ingeplant met struweel subsidiale landbouwgrond blijft. Zo wordt waardevermindering van de grond voorkomen.

“Sinds dit jaar zijn er door verandering in het teeltsysteem naar bedden ook vaste rijpaden, druppelirrigatie en regenwateropslag bijgekomen.”

“Ons biologisch/dynamische akkerbouwbedrijf zet in op: een fors aandeel betrekkelijk vroege gewassen incl graan en luzerneteelt; max inzet op groenbemesters die zo lang mogelijk groen blijven, systeem van onbereden teeltbedden, basisbemesting door zelfgemaakte groencompost; de grond zoveel als mogelijk met rust laten.”

“Dit jaar voor het eerst tarwe voor eigen dieren gaan gebruiken. Zo zullen de eisen van het nitraatmonster ook gemakkelijker gaan zijn (voor zover nu bekend is). Tot op heden zijn we daar tevreden over en zullen we zelfs het krachtvoer een tikje afschalen. Ook nagewas rogge ingezaaid vorig jaar als nateelt en dat is ook heel goed bevallen. Daarmee kunnen we al snel in het voorjaar - mits het niet te nat is - gaan stalvoeren en dit gewas is ook makkelijk onder te werken.”

Veehouderij: meestgebruikte maatregelen

Dierenwelzijn bij veehouders belangrijk punt

Veehouderij (veehouders)

- De veehouders die hebben deelgenomen zijn veelal bezig met het **klimaatbestendig** maken van stallen. Het gebruik van alternatieve ventilatie, zoals stalwaaiers, werkt volgens meerdere veehouders goed.
- Meerdere boeren produceren hun **voer** zelf en proberen daarbij zoveel mogelijk CO2 vast te houden voor een goede bodemkwaliteit en daarmee een hoge kwaliteit van het geproduceerde voer. Daarnaast proberen boeren hun voervoorraad op peil te houden, bijvoorbeeld door in een koud jaar de ruwvoervoorraad aan te vullen.
- Een aantal veehouders focust ook op het **verduurzamen** van de bedrijfsvoering, bijv. door het opwekken van eigen energie met zonnepanelen.

Top-3 van meest genomen maatregelen (N=46)

1. Zorgen voor verkoeling in de stal door ventilatoren (n=25)
2. Zorgen voor schaduwplekken in de weide met bomen en/of struiken (n=20)
3. Zorgen voor verkoeling in de stal op een andere manier (n=15)
3. Zorgen voor minder hittestress tijdens transport naar slachterij (andere tijden) (n=15)

- Veehouders willen graag extra aandacht voor:
 - Het gebruik van **antibiotica** kan volgens veehouders beperkt worden door te investeren in klimaatbestendige stallen die het dierenwelzijn eveneens bevorderen.
 - **Weidegang** biedt volgens meerdere boeren kansen (zoals meer organische stof, gescheiden mestaanvoer). Eén boer benoemt dat de kennis van weidegang verloren gaat en dat alle maatregelen uitgaan van stalboeren. Boeren creëren graag schaduwplekken in de wei.
 - **Intensivering veehouderij** is volgens meerdere boeren duurzaam zolang dierenwelzijn voorop staat. Door veel dieren in de stal te houden, kunnen veehouders calamiteiten financieel opvangen.

“De stal klimaatneutraal verwarmen met de warmte van de grote varkens en zonodig ook koelen door warmte uit de vloeren te trekken door gebruik te maken van koel grondwater, verder kunnen we de windinvloeden ook voldoende beperken.”

“Wij willen het hele bedrijf omschakelen naar een meer duurzaam bedrijf. Daarmee bedoel ik: eigen energie opwekken, de grond niet keren zodat je zoveel mogelijk CO2 vasthoudt, efficiënt omgaan met voer, zodat je alleen eiwit (stikstof) voert wat de koeien ook opeten, en de stal aanpassen zodat je de voedingsstoffen in de mest vasthoudt en aan de bodem geeft, i.p.v. dat het vervluchtigt.”

“Wij hebben een gangbaar bedrijf met lage CO2-uitstoot met zonnepanelen op het dak. Ook hebben we een brede groenstrook aangelegd met vijver en houtwallen. Duurzaam stalsysteem vrij van ziektes en ook bijna geen antibiotica nodig. Bij ons staat welzijn van boer en dier op eerste plaats.”

Risicomanagement: brede weersverzekering

Onvoldoende meerwaarde na kosten-baten afweging

Risicomanagement is één van de ondersteunende instrumenten. We vroegen boeren specifiek naar hun mening over de brede weersverzekering. In 2021 sloten ongeveer 2400 boeren en tuinders een polis af. In de community is de volgende toelichting gegeven: Met een brede weersverzekering kun je je verzekeren tegen schade aan gewassen door extreem weer, zoals hagel, regenval, (nacht)vorst, storm, droogte, sneeuw, ijzel en brand door blikseminslag.

Afdekken risico prettig door afhankelijkheid van het weer

Een kleine groep boeren die heeft meegepraat, heeft een brede weersverzekering afgesloten.

- De belangrijkste reden die genoemd wordt om een brede weersverzekering af te sluiten, is de **sterke afhankelijkheid** van weersomstandigheden. Het afsluiten van de verzekering dekt inkomensrisico af en waarborgt de continuïteit van inkomsten.
- Echter, enkelen geven aan dat de veranderende voorwaarden om schade vergoed te krijgen hen laat **twijfelen** over of zij (nog) wel baat hebben bij de verzekering. Een klein aantal heeft daardoor besloten om na het aflopen van hun huidige verzekeringsperiode deze niet te verlengen.

Maar hoge kosten en voorwaarden geven doorslag om de verzekering niet af te sluiten

De grootste groep boeren heeft geen brede weersverzekering.

- De belangrijkste reden voor hen is de afweging dat de **hoge kosten** van de verzekering niet opwegen tegen een potentieel uitgekeerd bedrag. Daarnaast is het voor veel boeren de vraag of schade wel uitgekeerd wordt, gezien hier strenge voorwaarden aan verbonden zijn.
- Voor sommigen **sluit de brede weersverzekering niet aan** bij hun bedrijf. Zo zijn hun gewassen bijvoorbeeld niet schadegevoelig of niet kostbaar genoeg in verhouding met het premiebedrag. Ook voor veel veehouders is de verzekering beperkt relevant, doordat zij niet direct risico hebben op inkomensverlies door het weer.
- Sommige boeren bouwen liever zelf een buffer op met het bedrag dat zij anders kwijt zouden zijn aan premie.

“De mogelijke schade kan ik zelf financieel niet dragen, dus moet je dat verzekeren.”

“Ik heb een brede weersverzekering omdat ik mijn kritische omzet wil veiligstellen. Want van de omzet kan ik mijn kosten betalen.”

“We nemen het risico omdat de marge op de gewassen dusdanig klein is dat de weersverzekering een te grote post is.”

“Je moet aan zoveel eisen voldoen voordat je geld krijgt. Dat is onbegonnen werk.”

“De kosten zijn voor ons bedrijf niet te dragen. De premie is veel te duur en de eventuele uitkeringen bij een aanspraak op de verzekering veel te laag.”

Kennis: zoektocht naar passende informatie

Veel boeren hebben behoefte aan praktijkervaringen

Kennis en innovatie is één van de ondersteunende instrumenten. We vroegen boeren welke bronnen (personen, kanalen of middelen) zij gebruiken om meer te weten te komen over klimaatverandering op hun bedrijf en over maatregelen.

Gebruik van bronnen vooral gericht op toepassen maatregelen

- De meeste boeren zijn geïnteresseerd in de **ontwikkelingen** in het klimaat en welke **gevolgen** het heeft voor hun bedrijf. Ook willen ze graag weten welke maatregelen het best passen bij hun situatie en financieel haalbaar zijn.
- Veel boeren ervaren dat er veel informatie over het klimaat en maatregelen beschikbaar is, maar dat het veelal **versnipperd** is en niet goed aansluit bij de specifieke uitdagingen op hun eigen bedrijf.
- Boeren raadplegen verschillende bronnen om meer te weten te komen over:
 - **Klimaatontwikkelingen (regionaal en (inter)nationaal)**. Hiervoor maken boeren vooral gebruik van nieuwsbladen, vakbladen, landbouwmedia en sociale media. Door beter te begrijpen hoe klimaatverandering zich ontwikkelt, kunnen boeren zich beter voorbereiden op de toekomst.
 - **Toepassing van maatregelen**. Veel boeren vinden het een zoektocht om informatie te verzamelen op basis waarvan zij kunnen inschatten of maatregelen passen bij hun bedrijfssituatie. Meerdere boeren laten zich informeren door ervaringen van collega's (binnen- en buitenland), omdat dit het meest praktijkgericht is. Ook volgen enkele boeren cursussen.
 - **Regelgeving rondom klimaat**. Om grip te krijgen op aankomende regelgeving in het kader van klimaatverandering volgen meerdere boeren het nieuws.
- Ook is er een aantal boeren die **niet actief op zoek is** naar informatie rondom klimaat en/of maatregelen. Sommige boeren hebben geen interesse in het onderwerp. Er zijn ook enkelen die informatie rondom het onderwerp niet vertrouwen of liever afgaan op hun eigen expertise en ervaringen.

"De kennis rondom deze maatregelen is een behoorlijke zoektocht. Het is vooral de combinatie van uitdagingen die op het erf samenkomen die lastig is om te wegen en waarop te investeren."

"Ik gebruik de algemene bronnen om meer te weten te komen over klimaatverandering. Hierbij moet je denken aan de algemene media, landbouwmedia en sociale media. Hierbij probeer ik de "stemmingmakers" eruit te filteren en hoop zo een beeld te krijgen van wat er (eventueel) aan de hand is en welke impact dat heeft op onze regio en dan met name op ons bedrijf."

"De laatste jaren haal ik veel informatie van sociale media teneinde een voor mijn bedrijf passend verduurzamingsplan te maken. Echter vanwege de dreigende overheidsmaatregelen staat dit een beetje 'on hold', en probeer ik in deze voornamelijk het nieuws te volgen. Want je weet nooit uit welke hoek de volgende aanval komt, en ik kan m'n geld maar één keer uitgeven."

Drempels bij het nemen van maatregelen

Verdienmodel en regelgeving vaak niet toereikend

Boeren ervaren verschillende drempels

De bereidheid is bij veel boeren groot om maatregelen nemen waarmee zij beter voorbereid zijn op een veranderend klimaat. Wel ervaren zij verschillende drempels voor het nemen van maatregelen.

Financiële drempels. Het nemen van maatregelen kost boeren veel geld, terwijl zij niet altijd zeker weten hoeveel deze hen gaan opleveren. Daarnaast ervaart een klein deel het als oneerlijk dat zij een bijdrage leveren aan het voorkomen van klimaatverandering, maar hier zelf geld aan verliezen en hier niet voor gecompenseerd worden.

Beschikbare informatie. De beschikbare informatie voldoet niet aan de wensen van een deel van de boeren. Volgens een deel van de boeren die meegepraat hebben, mist de link met de praktijk. Hierdoor is het lastig in te schatten of een bepaalde maatregel bruikbaar of haalbaar is in de persoonlijke situatie. Daarnaast twijfelt een klein deel van de boeren ook over de waarheid van de beschikbare informatie.

Vertrouwen in het ministerie van LNV en de overheid als geheel. Een deel van de boeren die meegepraat hebben, heeft weinig vertrouwen en ervaart afstand tot de overheid. Ook hierdoor trekken boeren soms de relevantie en toepasbaarheid van informatie in twijfel.

Ongelijke regelgeving in de Europese Unie. Een enkeling noemt scheve regelgeving in de Europese Unie als drempel. Er worden verschillende normen en regels gehanteerd, en hierdoor lopen kosten en baten van boeren in verschillende landen uiteen bij het nemen van maatregelen voor klimaatadaptatie.

Vastgelegde peildata voor uitrijden mest en inzaai. Een aanzienlijke groep boeren geeft aan dat zij de regels met betrekking tot specifieke data voor het uitrijden van mest en voor het inzaaien van gewassen te rigide vinden. Zij geven aan liever te werken aan de hand van de (weers)omstandigheden, dan aan de hand van strikte data of weken.

Wensen van omwonenden. Een enkeling noemt bij het nemen van maatregelen ook rekening te moeten houden met omwonenden, bijvoorbeeld in het geval van het vasthouden van water.

“Wij dragen met bovenstaande maatregelen ook bij aan grote maatschappelijke vraagstukken zonder er een vergoeding voor te verkrijgen.”

“Er is nog steeds een schrijnend gebrek aan kennisoverdracht, voorlichting en teeltbegeleiding voor biologische, biologisch-dynamische en regeneratieve landbouw.”

“Een drempel is vertrouwen, van beide kanten. Als boer kan je niet op de overheid bouwen, want regels worden tijdens het spel aangepast, dus je gaat niet vrijwillig nog meer risico lopen bij het doen van een investering.”

“Ieder jaar worden er weer regels over gewasbescherming gewijzigd. Er komen veel nieuwe dure middelen bij en de beter betaalbare gaan eruit. Pleit voor EU middelen - dus alles wat in de EU toegelaten wordt, mag de teler hier gebruiken. Dan krijg je ook geen nevenhandel.”

“Met data voor inzaai van groenbemester moet je ook kijken naar wat nodig is. Dus niet zeggen voor 1 oktober, maar gewoon na de oogst. Het gewas en de weersomstandigheden geven aan wanneer geoogst moet worden, dat zou niet een datum van een regel moeten zijn.”

Ondersteuning van LNV

Aansluiting bij de praktijk en langetermijnvisie

Boeren willen dat LNV het belang van (financiële) meerwaarde van maatregelen centraal stelt

Vanuit LNV ontvangen boeren met name graag ondersteuning op basis van onderstaande punten.

- **Financiële ondersteuning.** Als vanuit LNV maatregelen worden opgelegd of als boeren zelf klimaatadaptieve maatregelen nemen, verwachten boeren dat zij hiervoor financiële ondersteuning vanuit LNV ontvangen. Volgens een grote groep zou dit redelijk zijn, gezien zij door het nemen van maatregelen een bijdrage leveren tegen klimaatverandering.
- **Informatie die aansluit bij de realiteit en leefwereld van de boer.** Het is voor boeren vaak nog onduidelijk in hoeverre maatregelen aansluiten op hun eigen situatie. Door deze informatie aan te bieden, kunnen boeren beter inschatten wat het nut van een bepaalde maatregel is.
- **Duidelijke regelgeving.** Veel boeren hebben behoefte aan duidelijke regelgeving op de langere termijn. Dit maakt het voor hen makkelijker om te investeren in maatregelen, omdat zij minder risico lopen dat ze op de langere termijn niet (meer) voldoen aan gestelde eisen.
- **Vertrouwen in expertise van de sector.** Boeren willen graag meer ruimte en vrijheid om naar eigen inzicht en op basis van hun eigen expertise maatregelen te nemen. Dit komt volgens hen de sector en daarmee ook het klimaat ten goede.
- **Vergemakkelijken van samenwerking boeren onderling.** Boeren zien veel kansen om samen te werken met andere boeren of partijen om optimaal gebruik te maken van producten en grond. Echter, strengere regelgeving maakt het volgens hen moeilijk om grond, mest of andere producten te delen of uit te wisselen.

“LNV zou enorm kunnen helpen door klimaatadaptieve maatregelen te gaan belonen. Of daarbij te faciliteren. Het is niet alleen een zorg voor de landbouw, maar voor de hele samenleving.”

“Zolang LNV en de minister niet met concrete zaken komen, zullen wij geen klimaatveranderende maatregelen treffen buiten onze eigen stapjes om. Het enige wat we concreet horen is kringlooplandbouw zo ongeveer en ieder boeren bedrijf is al een kringloop.”

“Samenwerking tussen boeren onderling moet gemakkelijker worden. Wij ruilen veel grond met veehouders om zodoende toch intensief aardappelen te kunnen telen en verse grond, zowel voor ons maar ook voor de veehouder, maar je loopt geregeld tegen dingen aan vanuit de overheid.”

MWM2
Laura Leferink
Katie Treuren
Frederique Wolff Schoemaker

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

